

تحکیم خانواده از منظر اسلام در فرایند جهانی شدن، چالش‌ها و راهکارها

فاطمه شریفی زارچی^۱، سیده زینب رضوانی^۲

چکیده

جهانی شدن فرآیندی اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است که بر جوه گوناگون زندگی تأثیرگذار است. پژوهش حاضر با روش فراتحلیل، تأثیر جهانی شدن بر نهاد خانواده را در ابعاد ساختاری، فرهنگی و تربیتی بررسی نمود و از این منظر مهمترین چالش‌های فرآیند جهانی شدن بر تحکیم خانواده را شناسایی کرد. بدین منظور در گام نخست، مقالات و پایان نامه‌های انجام شده از سال ۱۳۸۸-۱۳۹۸ که در مجموع ۱۵ اثر با بیشترین ارتباط موضوعی بودند، انتخاب و با روش فراتحلیل بررسی شدند. در گام دوم، با روش توصیفی-تحلیلی راهکارهای برون رفت از این چالش‌ها براساس آموزه‌های اسلامی تبیین شد. نتایج نشان داد که جهانی شدن نه تنها کارکردهای خانواده بلکه اصل و تمامیت آن را به چالش کشیده است که برخی از آنها عبارتند از: روند نزولی کیفیت روابط، فردگرایی، مصرف‌گرایی، تضعیف فرهنگ بومی، تضعیف انسجام و وحدت خانواده، نسبی‌گرایی در ارزش‌های انسانی و خانوادگی، گسترش نگرش و ارزش‌های مجازی، آزادی جنسی، بی‌بندوباری، تنزل جایگاه انسانی زنان، اختلال در جامعه‌پذیری و فرایند تربیت فرزندان. راهکارهای کاهش آثار نامطلوب جهانی شدن بر تحکیم خانواده نیز عبارتند از: تقویت باورهای دینی در خانواده، آگاهی بخشی خانواده‌ها، تأکید بر استمرار و حفظ خانواده طبیعی، تحکیم روابط خویشاوندی، رعایت مرزهای رفتاری و عاطفی درون و بیرون خانواده، مدیریت استفاده از رسانه‌ها در خانواده، تقویت ارزش‌های بومی و دینی خانواده، ارتقای مهارت‌های فرزندپروری در خانواده، تقویت عفاف و خویشتن‌داری در جامعه و ارتقای عزت نفس فردی و ملی.

واژگان کلیدی: اسلام، جهانی شدن، تحکیم خانواده، چالش‌های جهانی شدن.

نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۰/۱۰ تاریخ بازنگری: ۱۳۹۹/۰۲/۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۲/۲۴
۱. استادیار روان‌شناسی، عضو هیئت علمی جامعه المصطفی ص العالمیه، گروه روان‌شناسی، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، قم، ایران.

Email: fatemah-sharifi67@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری روان‌شناسی تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم، قم، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: Goleeee@chmail.ir

Strengthening Family from the View of Islam in the Globalization Process, Challenges and Solutions

Fatemeh Sharifi Zarchi¹, Seyedeh Zeinab Rezvani²

The globalization is an economic, political, and cultural process that affects different aspects of life. This research based on the meta-analysis methodology has examined the effect of globalization on family in terms of structural, cultural, and educational aspects to identify the most important challenges of globalization process in strengthening family; thus, in the first step, totally 15 works with the most relevance from the articles and theses done between 1388 and 1398 were selected and reviewed by the meta-analysis methodology. In the second step, the solutions of these challenges based on Islamic teachings were explained by a descriptive-analytical method. The results showed that globalization has challenged not only the family functions but also its principle and totality, some of which are: the declining trend in the quality of relationships, individualism, consumerism, weakening indigenous culture, weakening family cohesion and unity, relativism in human and family values, the development of virtual attitudes and values, sexual freedom, promiscuity, decreasing women's human status, the disruption of socialization and process of educating children. Strategies to reduce the unfavorable effects of globalization on strengthening family are also as follows: improving religious beliefs in family, raising family awareness, emphasizing the continuity and maintenance of natural family, strengthening relative relationships, observing behavioral and emotional boundaries within and outside family, managing the use of media in family, improving the indigenous and religious values of family, strengthening parenting skills in family, strengthening chastity and self-control in society, and raising individual and national self-esteem.

Keywords: Islam, globalization, strengthening family, globalization challenges.

Paper Type: Research

Data Received: 2019 / 12 / 31

Data Revised: 2020 / 04 / 20

Data Accepted: 2020 / 05 / 13

1. Assistant Professor of Psychology, Faculty Member of Al-Mustafa International University, Department of Psychology, Bent al-Hoda University, Qom, Iran.

Email: fatemah-sharif61@yahoo.com

2. Ph.D. Student in Educational Psychology, Islamic Azad University, Qom Branch, Qom, Iran. (Corresponding Author)

Email: goleeee@chmail.ir

یکی از درون مایه های مباحث علمی معاصر مربوط به دگرگونی هایی است که از آنها با عنوان جهانی شدن^۱ و جهانی سازی یاد می شود. بدون تردید جهانی شدن به عنوان پدیده ای فراگیر و تأثیرگذار حاصل موجی عظیم از تغییرات و تحولاتی است که ساختارهای سنتی، بومی و بنیان های هویتی تمام جوامع بشری را با چالشی بزرگ روبه رو کرده است. (ترنرو هولتون،^۲ ۲۰۱۶؛ عنایت و موحد، ۱۳۸۳) اصطلاح جهانی شدن در دهه های آخر قرن بیستم عمومیت یافت، اما تمایل به وابستگی متقابل و همکاری به عنوان یکی از مؤلفه های بنیادی جهانی شدن، سابقه ای طولانی در تاریخ بشریت دارد و ردپای ایده جهانی را می توان در آموزه های ادیان الهی و آرای اندیشمندان باستان دنبال کرد (واندن، فانک و پروست،^۳ ۲۰۱۷؛ رابرتسون، ۱۳۸۰).

در عرصه فرهنگی، جهانی شدن می تواند به صورت الگوی توسعه به کشورهای جهان سوم تحمیل شود. الگویی که در آن عادات مصرف، اشکال تولید، روش های زندگی، ملاک های موفقیت اجتماعی و ایدئولوژی، ترجیحات فرهنگی را تحت تأثیر قرار می دهد. جهانی شدن تمایل دارد که همگنی جهانی را تشویق کند (رابرتسون و بوهاری - گولمز،^۴ ۲۰۱۶؛ کرباسیان، ۱۳۹۷). جهانی شدن بر حوزه فرهنگ ملی و دینی نیز تأثیر می گذارد. استفاده افراد از انواع ابزارهای ارتباطی الکترونیکی مانند رایانه و ماهواره باعث گسترش و رواج الگوهای رفتاری مشابهی در سطح جهانی می شود که از آن با عنوان هویت مجازی یاد می شود (کیانی، ۱۳۸۱). بنابراین، تحولات ناشی از فرآیند جهانی شدن با تأثیراتی که بر ابعاد فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی جوامع دارد به طور مستقیم و غیرمستقیم خانواده ها را تحت تأثیر قرار می دهد. فرآیند جهانی شدن به دلیل مواجه شدن با ارزش های وارداتی، تضعیف بنیاد خانواده، سست کردن رابطه مستحکم خانوادگی، کاهش پایبندی های اخلاقی و بعضی آداب و رسوم ملی و مذهبی، جوامع را دچار آسیب های قابل توجهی کرده است (جهانیان، ۱۳۸۹؛ رابرتسون،^۵ ۲۰۱۶). یکی از آسیب های مهم اجتماعی ناشی از تحولات جهانی شدن،

1. Globalization
2. Turner, B. S., & Holton, R. J.
3. Vanden, H. E., Funke, P. N., & Prevost, G.
4. Robertson, R., & Buhari - Gulmez, D.
5. Robertson, R.

ساختار خانواده است. ابتدایی ترین تحول عمده در ساختار خانواده مربوط به فرایند گذار از ساختار اقتصادی مبتنی بر گردآوری و شکار به اقتصاد کشاورزی است. از ویژگی های خانواده در این دوران می توان به زندگی چند نسل در کنار یکدیگر، برجسته بودن نقش خانواده به عنوان یک واحد اقتصادی، نداشتن پویایی و تحرک جغرافیایی، وابستگی به خاک و زمین، داشتن فرزند زیاد به عنوان نیروی کار و نگهداری از سالخوردهگان اشاره کرد. با ظهور انقلاب صنعتی، نهاد خانواده دچار تغییراتی شد. با افزایش مهاجرت به شهرها، رشته خانواده گسترده از هم گسست و خانواده هسته ای، الگوی عام نهاد خانواده شد که در آن بسیاری از کارکردهای خانواده به نهادهای جدیدی مانند مهدکودک ها، مدارس، خانه های سالمندان، رسانه های جمعی و نهادهای تأمین و رفاه اجتماعی واگذار شده است. در خانواده هسته ای با انتقال فضای تولید اقتصادی از خانه و مزرعه به کارخانه های صنعتی و بنگاه های اقتصادی و تجاری، نقش اقتصادی خانواده در زندگی اجتماعی کم رنگ شده است. کاهش تعداد فرزندان، زندگی پدر و مادر و فرزندان در زیر یک سقف و حضور زنان در فضاهای اجتماعی خارج از خانه از دیگر ویژگی های خانواده هسته ای در عصر مدرن است که در طی این تحولات ساختاری در بعد فرهنگی مانند مصرف گرایی، تضعیف فرهنگ بومی، تنزل جایگاه انسان و در بعد تربیتی مانند نسبیت گرایی در ارزش ها، آزادی جنسی، اختلال در جامعه پذیری و شکل گیری هویت مجازی نیز تغییراتی ایجاد شد (تافلر^۱، ۱۳۷۴؛ تافلر، ۱۳۷۰؛ ترنر و هولتون، ۲۰۱۶).

در دهه های اخیر نیز دگرگونی های خانواده در فرآیند جهانی شدن مورد توجه اندیشمندان قرار گرفته است. تغییرات این نهاد اجتماعی در دیگر بخش های نظام اجتماعی تأثیر می گذارد و بستروزمینه بروز مناسبات افراد و نقش های آنها در چارچوب خانواده را فراهم می کند. (عنایت و موحد، ۱۳۸۳) در رویکرد دینی نیز خانواده جایگاه بسیار مهمی دارد چنان که به عنوان محبوب ترین نهاد در نزد خداوند متعال نامیده شده است (ر.ک.. حرعاملی، ۱۴۱۶ه.ق). خانواده پایدارترین بستر تربیت، بهزیستی و تعالی انسان است و چون ریشه نهادهای اجتماعی است بانفوذترین کانون اثرگذاری و مهمترین مرکز ساماندهی،

1. Toffler, A.

2. Turner, B. S., & Holton R. J.

نابسامانی، سلامت و یا نابهنجاری فردی و اجتماعی در جامعه است. این امر نشانگر ضرورت بررسی پیامدهای جهانی شدن بر خانواده است. از این رو، براساس عدم منافات اسلام با موضوع جهانی شدن و جهانی سازی، مروری بر متون دین و فرهنگ دینی این واقعیت غیرقابل انکار را روشن می‌کند که دین اسلام یک دین جهانی است و در تجربه تاریخی خود همواره برای جهانی شدن تلاش کرده است.

آنچه در فرآیند جهانی شدن کنونی نگرانی‌هایی را ایجاد می‌کند مبانی، اهداف جریان‌های جهانی سازی مانند ترویج فرهنگ سکولاریسم^۱ و چگونگی روند آن و پیامدهای به وجود آمده است که اندیشمندان حوزه‌های مرتبط را به چاره‌اندیشی، نقد و بررسی واداشته است. پژوهش حاضر با روش فراتحلیل، تأثیر جهانی شدن بر نهاد خانواده را در ابعاد ساختاری، فرهنگی و تربیتی بررسی کرده است تا از این منظر مهمترین چالش‌های فرآیند جهانی شدن بر تحکیم خانواده را آشکار کند و در گام دوم با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی، راهکارهای برون‌رفت از آن براساس آموزه‌های اسلامی تبیین شود. بنابراین، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به دو پرسش اساسی است: نخست اینکه چالش‌های پیش‌روی تحکیم خانواده در فرآیندهای جهانی شدن چیست؟ و دوم اینکه راهکارهای برون‌رفت از چالش‌های موجود در تحکیم خانواده در رویکرد اسلامی کدام است؟

درباره جهانی شدن و رابطه آن با برخی مؤلفه‌های تحکیم یا عدم تحکیم خانواده، مطالعات اسنادی و تجربی مختلفی انجام شده است. یافته‌های واترز (۱۳۷۹) نشان داد که جهانی شدن در سه عرصه اقتصادی، سیاسی و فرهنگی زندگی اجتماعی تأثیرگذار بوده است. در عرصه اقتصادی، جهانی شدن فرآیندهای داخلی تولید، مبادله، توزیع و مصرف کالا و خدمات را تحت تأثیر قرار داده است و در نقش عوامل تأثیرگذار داخلی و به ویژه دولت، تغییر ایجاد کرده است. نتایج پژوهش کیانی (۱۳۸۱) نشان داد که جهانی شدن بر حوزه فرهنگ ملی و دینی نیز تأثیرگذار بوده است و استفاده افراد از انواع ابزارهای ارتباطی الکترونیکی مانند رایانه و ماهواره‌ها باعث گسترش و رواج الگوهای رفتاری مشابهی در سطح جهانی شده است که از آن با عنوان هویت مجازی یاد می‌شود. پژوهش صفرزاده و صف‌آرا

(۱۳۹۶) نشان می‌دهد که جهانی شدن باعث تغییر و تحول در فرهنگ مصرف بیش از حد نیاز، گسترش زبان‌های خارجی به‌ویژه زبان انگلیسی، الگوی پوشش، سبک زندگی، لذت‌گرایی، فردگرایی و درنهایت، سکولاریزه شدن در تمام ابعاد زندگی شده است. درحالی‌که سبک زندگی ایرانی-اسلامی با گرایش خدامحوری، دین و سادگی در مقابل مصرف‌گرایی در جهت تأمین رفاه بهینه است.

در پژوهش طننازی و صبوری خسروشاهی (۱۳۹۱) معادله رگرسیونی نشان داد که ارزش‌های خانواده به‌ترتیب متأثر از ارزش‌های جنسیتی، گروه مرجع، ارزش‌های مذهبی، قوم‌گرایی و فردگرایی است. مطالعات مظاهری و آفاجانی معماری (۱۳۹۳) به‌شیوه اسنادی به تبیین مسئله جهانی شدن و بررسی عوامل تأثیرگذار مانند شکل‌گیری جریان‌های فمینیستی، توجهات جهانی و فراملی توسط مقررات و سازمان‌های بین‌المللی بر دو قشر آسیب‌پذیر مانند کودکان و زنان پرداخته و ماهیت عبادی و معاملی قواعد حقوق خانواده و وجود سنت‌های ریشه‌دار در حیطه مسائل مربوطه از عوامل تعدیل‌کننده یا مقاوم در برابر تحولات خانواده را بحث و بررسی نموده است. نورمحمدی (۱۳۹۴) در تحقیقاتش براساس نظریه تحول فرهنگی رونالد اینگلهارت به این نتیجه رسید که بین جهانی شدن و ارزش فرزندان از سویی و بین نسل‌های مختلف و میزان استفاده از رسانه‌های اجتماعی از سوی دیگر رابطه مثبت و مستقیم وجود دارد. با تحلیل مسیر مشخص شد که از میان متغیرها و شاخص‌های مختلف جهانی شدن از جمله میزان استفاده از اینترنت، ماهواره، شبکه‌های اجتماعی و سایر متغیرهای مستقل مانند تحصیلات، جنسیت، پایگاه اقتصادی-اجتماعی، وضعیت تأهل، تعداد فرزند و منطقه مسکونی که بر مبنای مدل نظری بر متغیر ارزش فرزندان تأثیرات مستقیم دارند تنها دو متغیر وضعیت تأهل و منطقه مسکونی تأثیر معناداری بر متغیر ارزش فرزندان ندارند.

میرمحمدرضایی و ساروخانی (۱۳۹۶، ۱۳۹۷) در پژوهش خود نشان دادند که جهانی شدن پیامدهای دوگانه‌ای بر ساختار و کارکردهای خانواده برجای نهاده است. با ورود عناصر جهانی، مردم به شیوه‌های متفاوتی با آن برخورد می‌کنند. در این میان تکنولوژی‌های ارتباطی به‌عنوان کاتالیزور، روند این تحولات را تسریع بخشیده‌اند. بنابراین، جهانی شدن

در هر جامعه‌ای براساس پیشینه تاریخی، اجتماعی و شرایط اقتصادی و ارزش‌های فرهنگی، متفاوت از سایر جوامع است. نتایج پژوهش میرمحمد رضایی، ساروخانی و سرایی (۱۳۹۶) بیانگر این است که در جریان جهانی شدن، خانواده به طور بین‌المللی در حال دگرگونی است. در این میان خانواده‌های ایرانی نیز تحت تأثیر جهانی شدن در ابعاد مختلف محیطی، اقتصادی و جمعیتی دچار تغییر و تحول شده‌اند. از بین عوامل مختلف، عامل فرهنگ محلی در برابر فشار جهانی شدن تا حدودی در حال مقاومت است. نتایج تحقیقات کناری (۱۳۹۶) حاکی از آن است که با توجه به تأثیر جهانی شدن فرهنگ بر ابعاد مختلف ساختار توزیع قدرت در خانواده (اقتدارگرایی عملی، اقتدارگرایی شناختی، مشورتی و تصمیم‌گیری اشتراکی) می‌توان گفت که همه ابعاد ساختار قدرت به طور یکسانی تحت تأثیر متغیرهای مستقل قرار ندارند. براساس نتایج آزمون‌ها با افزایش میزان استفاده از اینترنت و ماهواره و دیدوبازدید جغرافیایی، ساختار قدرت در خانواده به سمت تصمیم‌گیری مشورتی تمایل پیدا می‌کند و بالعکس. در مقابل با افزایش میزان جهت‌گیری ارزشی تقدیرگرایانه، نوع تصمیم‌گیری در خانواده به سمت اقتدارگرایانه تمایل دارد.

براساس پژوهش‌های فوق می‌توان گفت که پژوهش‌های اسنادی بیشتر بر عوامل جهانی شدن و تغییرات شناختی و اومانسمی مانند لذت‌گرایی و فردگرایی تأکید دارند در حالی که تحقیقات کمی بیشترین تأکیدشان بر مسئله جهانی شدن و تغییرات اقتصادی، سیاسی، دینی و فرهنگی است که از این بین عامل فرهنگی را بیشتر دستخوش تغییر می‌دانند و نقش رایانه، ماهواره و فضای مجازی را در تغییرات ساختار خانواده، ارزش‌های زندگی، ساختار قدرت، سبک زندگی و ایجاد بحران هویت و عدم خویشن‌داری فردی مؤثر دانسته‌اند.

۲. چارچوب نظری

پژوهش‌های بسیاری برای بررسی جهانی شدن و تحولات خانواده صورت گرفته است که در بیشتر آنها بر تغییرات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ساختاری ناشی از جهانی شدن تأکید شده است. در نگاه ساختاری، گرنسهایم^۱ (۲۰۱۳) در چارچوب تحولات اجتماعی

می‌گوید که جهان به سرعت در حال پیشرفت و یکپارچگی است. بنابراین، خانواده نیز با تحولات بسیاری روبه‌رو خواهد بود. به عقیده او تأثیر جهانی شدن تنها محدود به یک بعد اقتصادی در خانواده نیست بلکه موجب پیشرفت کیفی در کنار پراکندگی کمی است. یعنی، به واسطه جهانی شدن علاوه بر فناوری و مکانیزه شدن جوامع پدیده بیکاری نیز گسترش یافته است. این مسئله سبب مهاجرت خانواده‌ها، تغییر نگرش به فرزندآوری و مهم‌تر از همه تغییر نگرش به تشکیل خانواده شده است. در دنیای جهانی شده، شیوه نوینی در معنای مادری با عنوان مادری فراملیتی و شبکه‌های مراقبت جهانی شکل می‌گیرد. چیل معتقد است که امروزه خانواده به واسطه تحولات صورت‌گرفته از نقش همکاری و بازتولید نسلی در زندگی مشترک به خانواده‌های تک‌والدی و تک‌فرزندی تبدیل شده و کاهش باروری، جایگزینی طبیعی جمعیتی را با مشکل مواجه کرده است. در روند این تحولات، سن ازدواج نیز دستخوش تغییرات قرار گرفته است و بسیاری از کشورها با پدیده تأخیر سن ازدواج روبه‌رو هستند (چیل، ۱۳۸۸). از نگاه مرحله‌ای و گذار، وایدمر تحولات موجود در خانواده را ناشی از مرحله گذار سنتی به مدرنیته می‌داند، اما امروزه تحولات ناشی از پسامدرنیته نیز باید بررسی شود. او معتقد است که این تحولات در برخی از جوامع بیشتر و در برخی کمتر گسترش یافته است. همان‌گونه که در برخی جوامع، خانواده‌های سنتی، در برخی دیگر خانواده‌های مدرن و در برخی نیز خانواده‌های انفرادی دوران پسامدرن هستند. بنابراین، باید خانواده را در هر بخش به فراخور نحوه شکل‌گیری آن و به صورت مرحله‌ای مطالعه کرد و از صدور حکم کلی نیز پرهیز کرد. (لیبی، ۱۳۹۳) در نگرش چندبعدی، گیدنز^۲ از جمله صاحب‌نظران مبحث جهانی شدن و تغییر و تحولات ایجاد شده درباره تحولات خانواده می‌گوید:

امروزه خانواده دیگر یک واحد اقتصادی نیست بلکه مجموعه‌ای از پیوندهاست که بیشتر بر اساس ارتباط و به‌ویژه ارتباط عاطفی شکل گرفته است در حالی که در گذشته خانواده قبل از هر چیز یک واحد اقتصادی بود و پیوندها در زندگی بیشتر از هر چیز به علل اقتصادی و گاهی دلایل استراتژیک شکل می‌گرفت. (گیدنز، ۲۰۰۳)

از دیدگاه وی جهانی شدن پدیده‌ای تک‌بعدی نیست و بر تمام ابعاد خانواده به‌عنوان

1. Chil, D.

2. Giddens, A.

یک نهاد اجتماعی اثرمی‌گذارد. تغییر در نقش‌های سنتی اعضای خانواده یکی از تأثیرات جهانی شدن است. (گیدنز، ۲۰۰۵؛ تافلر، ۱۳۷۲) در فرآیند جهانی شدن، خانواده با تناقضاتی مانند مشارکت اقتصادی زنان از یک سو و انجام نقش‌های زنانه مانند فرزندآوری، مادری و وظایف تربیتی فرزندان از سوی دیگر همراه است (ترنز، ۱۳۸۱). علاوه بر موارد مطرح‌الگوی جدید ازدواج، روابط عاطفی و جنسی نیز در حال جهانی شدن است (گیدنز، ۲۰۰۳). بنابراین، سه دسته نظریات در ابعاد ساختاری، مرحله گذار و چندبعدی نگر مسئله تحولات جهانی شدن و چالش‌های خانواده را تبیین می‌کنند.

۳. شیوه اجرای پژوهش

۳-۱. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کیفی است که به روش فراتحلیل انجام و نتایج و یافته‌های علمی مطالعات را ترکیب و جمع‌بند و چالش‌های خانواده در فرآیند جهانی شدن را بررسی نموده است. در پژوهش حاضر سعی شد در گام نخست با استفاده از فراتحلیل کیفی، چالش‌هایی که نظام خانواده را در فرآیند جهانی شدن تهدید می‌کند، استخراج شود و در گام دوم با روش توصیفی-تحلیلی راهکارهای برون‌رفت از چالش‌ها، براساس منابع دینی تبیین گردد. براین اساس، بررسی ادبیات موضوع با مطالعه اسنادی آغاز شد و سپس مطالعات انجام‌شده (پایان‌نامه‌ها و مقالات علمی-پژوهشی) طی سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۹۸ از منابع پژوهشگاه علم و فن‌آوری اطلاعات ایران^۱، مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۲، پایگاه مجلات تخصصی نور، پورتال جامع علوم انسانی و گوگل اسکولار^۳ با کلیدواژه‌های جهانی شدن، خانواده، فرزندپروری، زناشویی و همسر جست‌وجو و استخراج شد. پس از بررسی در مجموع ۲۰ اثر علمی یافت شد که در ۱۵ اثر با بیشترین ارتباط محتوایی با موضوع پژوهش و با استفاده از روش‌های استاندارد علمی به صورت کیفی و کمی، انتخاب، فیش‌بردای، کدگذاری و تحلیل شدند. در گام دوم، با بررسی تحلیلی منابع دینی و

پژوهش های صورت گرفته در این حوزه، راهکارهای برون رفت از این آسیب ها با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی براساس آموزه های اسلامی ارائه شد.

جدول ۱

نوع آثار مورد بررسی

نوع آثار	مقالات پژوهشی	پایان نامه	رساله دکتری
تعداد	۱۱	۳	۱

آثار مورد مطالعه در مجموع شامل ۱۵ مقاله پژوهشی، پایان نامه ارشد و رساله دکتری بود که در بازه زمانی ده ساله از سال ۱۳۸۸-۱۳۹۸ تدوین و چاپ شده اند.

جدول ۲

پراکندگی موضوعات پژوهش های مورد بررسی

پراکندگی موضوعات	جامعه شناسی	روان شناسی	فقه و حقوق	تعلیم و تربیت
تعداد	۸ مقاله و ۴ پایان نامه	۱ مقاله	۱ مقاله	۱ مقاله

جدول ۳

دوره زمانی پژوهش های مورد بررسی

سال	۱۳۹۱	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸
تعداد	۲ پایان نامه، ۳ مقاله پژوهشی	۱ مقاله پژوهشی	۱ پایان نامه	۲ مقاله	۱ پایان نامه، ۳ مقاله پژوهشی	۱ مقاله پژوهشی	۲ مقاله پژوهشی

جدول ۴

پژوهش های مورد بررسی به تفکیک روش اجرا

روش پژوهش	پیمایشی	اسنادی	تحلیل گفتمان (کیفی)	مردم نگاری (کیفی)	توصیفی (همستگی)
تعداد	۵ اثر	۶ اثر	۱ اثر	۱ اثر	۲ اثر

چنان که در جدول های ۱ تا ۴ آمده است از پژوهش های انجام شده در این حوزه بین سال های ۱۳۸۸-۱۳۹۸، ۱۱ اثر در قالب مقاله علمی- پژوهشی و ۳ اثر در قالب پایان نامه کارشناسی ارشد و یک رساله دکتری است. زمینه های دانشی این تحقیقات، بیشترین فراوانی را در حوزه جامعه شناسی دارد و در هر یک از رویکردهای روان شناسی، فقه و حقوق و تعلیم و تربیت یک اثر تدوین شده است. در زمینه روش شناسی، پژوهش های انجام گرفته

با استفاده از روش‌های کمی، کیفی و ترکیبی انجام شده است و روش‌های ارائه شده در پژوهش‌های مذکور، استانداردهای روش‌شناسی را دارند. روش گردآوری داده‌ها در بیشتر پژوهش‌ها استفاده از پرسش‌نامه (۱۰ مورد) و در برخی موارد استفاده از مصاحبه عمیق (۲ مورد) است (جدول ۵). رویکرد روش‌شناختی مورد استفاده در پژوهش‌ها توصیفی (۱۱ مورد) و سه مورد توصیفی-تحلیلی است. روش نمونه‌گیری آماری در پژوهش‌هایی که به صورت کمی انجام شده است در بیشتر موارد به صورت نمونه‌گیری خوشه‌ای و شهرهای انجام پژوهش تهران، زنجان و دوگنبدان است.

۲-۳. بررسی جنبه‌های محتوایی

در این بخش برای ارزیابی کیفیت پژوهش‌ها به سؤال‌ها، اهداف، فرضیه‌ها، یافته‌ها و مباحث نظری آثار توجه می‌شود. فراتحلیل کیفی با جمع‌آوری داده‌ها، کنار هم گذاردن، شکستن و بررسی یافته‌ها، امکان کشف خصوصیات و اجزای اساسی یک پدیده و ارائه تفاسیر نظری جدید را فراهم می‌کند. (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۶)

۳-۳. بررسی اهداف، مشخصات روش‌شناختی و نتایج پژوهش‌های مورد بررسی

اهداف پژوهش‌ها در حوزه روان‌شناسی و علوم اجتماعی به سه دسته کلی اهداف اکتشافی، توصیفی و تبیینی تقسیم می‌شود. در پژوهش حاضر بررسی تحقیقات انجام شده در مورد چالش‌های خانواده در فرآیند جهانی شدن نشانگر آن است که دو دسته اهداف توصیفی و تبیینی پیگیری شده‌اند. اهداف توصیفی شامل تشریح دقیق واقعیت‌ها، شواهد و ایجاد تصویری شفاف و درک عمیق از موضوع است. اهداف تبیینی، تبیین علت‌های رویدادها و عوامل افزایش و یا کاهش پدیده‌هاست. در پژوهش حاضر اهداف توصیفی شامل بررسی آثار جهانی شدن در حوزه آسیب‌های اجتماعی، سبک زندگی، تعلیم و تربیت، ساختار قدرت، تغییرات کارکردی و ساختاری و تحولات جمعیتی و حقوقی در خانواده است. اهداف تبیینی نیز شامل تبیین نقش جهانی شدن در تغییرات فرهنگی و ارزشی، روابط خانوادگی و زناشویی، تفاوت نسل‌ها و بحران مادری با توجه به متغیرهایی مانند ابزارهای ارتباطی جدید و اطلاعات می‌باشد. (جدول ۵)

اهداف، مشخصات روش شناختی و نتایج پژوهش‌های مورد بررسی

شناسنامه آثار	هدف پژوهش	مشخصات روش شناسی	نتایج پژوهش
مظاهری و آقاجانی (۱۳۹۳). جهانی شدن و حقوق خانواده	بررسی چگونگی تأثیر جهانی شدن بر حقوق خانواده و اشاره به فرصت‌ها و تهدیدهای ناشی از آن، تبیین راهکارهای مصون ماندن از حقوق خانواده از آسیب‌های جهانی با توجه به قابلیت‌های فقه اسلامی	شیوه اسنادی، مطالعه متون مرتبط و تحلیل و بررسی آن	این مقاله با بررسی چگونگی تأثیر جهانی شدن بر حقوق خانواده و اشاره به فرصت‌ها و تهدیدهای ناشی از آن، راهکارهای مصون ماندن از حقوق خانواده از آسیب‌های جهانی با توجه به قابلیت‌های فقه اسلامی را بررسی می‌کند. فقه غنی شیعه با استفاده از ابزار اجتهاد، پاسخ‌گوی نیازها و مقتضیاتی زمان است که در مقابل تبادل سریع و آسان اطلاعات (که از فرصت‌های ناشی از جهانی شدن است) حقوق خانواده اسلامی را قابل ارائه در سطح بین‌المللی می‌کند.
میرمحمدرضایی، ساروخانی و سرایی (۱۳۹۶). جهانی شدن و تحولات جمعیتی خانواده ایرانی	شناسایی تأثیر تغییرپذیرترین ابعاد جمعیتی خانواده ایرانی در مواجهه با جهانی شدن	روش اسنادی و تحلیل ثانویه آماری	تغییر خانواده‌ها با شرایط اقتصادی و محیطی / خانواده ایرانی متأثر از جهانی شدن در ابعاد جمعیتی تحولات بسیاری را تجربه کرده است. عوامل محلی را نیز نباید از نظر دور داشت؛ زیرا مقاومت فرهنگ‌های محلی و خانواده‌های ایرانی در برابر برخی تغییرات در برابر فشار جهانی شدن دیده می‌شود.
زاهد زاهدانی و کاوه (۱۳۹۶). آسیب‌شناسی تغییرات خانواده با تأکید بر نقش جهانی شدن بر تعاملات جنسیتی و تمایلات جنسی	بررسی پیامدهای جهانی شدن فرهنگی بر تعاملات جنسیتی و تمایلات جنسی در خانواده	روش اسنادی، مطالعه و مذاقه در متون و دسته‌بندی آن	جهانی شدن فرهنگی در حوزه تعاملات جنسیتی تغییراتی مانند روابط آزاد مبتنی بر فریب، هم‌خانگی، عشق سیال، دوستی و... که بیشتر سوبه اجتماعی دارد و نحوه ارتباطات اجتماعی بین دو جنس است را ایجاد کرده است و در تعاملات جنسی دگرگونی‌هایی مانند فردی شدن، پذیرش الگوهای تازه، سطح روابط دوستی با جنس مخالف و داشتن تجربه‌های گوناگون که بیشتر روابط جنسی را دربرمی‌گیرد، رقم زده است.
کاووسی، صبوری و خسروشاهی جهانی (۱۳۹۱). آسیب‌های اجتماعی ماهواره در خانواده‌ها	شناخت آسیب‌های اجتماعی استفاده از ماهواره در خانواده‌ها	روش مطالعه اسنادی	عمده‌ترین آسیب‌های اجتماعی ماهواره عبارتند از: سست شدن بنیان خانواده و کم‌رنگ شدن روابط عاطفی و صمیمی افراد. تبدیل شدن ارزش و مقام والای زن به یک کالای تبلیغاتی و خوش‌گذرانی. تصاویر مستهجن قدرت‌اندیشه را از مخاطبان می‌گیرد و احساسات و هیجانات کاذب را جان‌شین آنها می‌کند. برنامه‌های ماهواره با عرضه اطلاعات تازه، تضاد ارزشی مخاطبان را افزایش می‌دهند و در نتیجه آنها به تدریج دچار بحران هویت می‌شوند.

<p>میرمحمد رضایی، ساروخانی و سرای (۱۳۹۵). مطالعه کیفی جهانی شدن و تغییرات خانواده در شهر زنجان</p>	<p>داده‌ها به روش کیفی و با رویکرد تفسیرگرایی اجتماعی و طرح تحقیق مردم‌نگاری با استفاده از فنون مصاحبه عمیق به روش نمونه‌گیری هدفمند با ۳۵ نفر از اعضای خانواده‌های شهر زنجان گردآوری شده است و سپس با روش تحلیل تماتیک تحلیل شده است.</p>	<p>جهانی شدن پیامدهای دوگانه‌ای بر ساختار و کارکردهای خانوادها بر جای نهاده است. با ورود عناصر جهانی، مردم به شیوه‌های متفاوتی با آن برخورد داشته‌اند. بنابراین، جهانی شدن فقط نیروی خارجی نیست که بر انسان تأثیر بگذارد بلکه انسان نیز در آن سهیم است و راه مواجهه با آن در هر جامعه‌ای براساس پیشینه‌های تاریخی، اجتماعی و شرایط اقتصادی و ارزش‌های فرهنگی، متفاوت از سایر جوامع است. بنابراین، خانواده‌های زنجانی با مقاومت در برابر جهانی شدن، تحولاتی از نوع ایرانی- غربی را تجربه می‌کنند که متفاوت از تغییرات خانواده در دیگر جوامع تأثیرگذار است.</p>
<p>صف‌آرا، صفدرزاده (۱۳۹۶). جهانی شدن و اشاعه فرهنگ مصرفی غرب در سبک زندگی و تعلیم و تربیت در خانواده ایرانی</p>	<p>بررسی فرایند جهانی شدن و گسترش فرهنگ غربی در جوامع مختلف از جمله کشور اسلامی ایران و تأثیر آن بر سبک زندگی و تعلیم و تربیت در خانواده</p>	<p>فرهنگ مصرفی یعنی، مردم را تشویق می‌کنند که بیش از نیازهای زیستی خود مصرف کنند. گسترش زبان‌های اروپایی به‌ویژه زبان انگلیسی، تغییر الگوهای پوشش و جهان‌گیر شدن مد غربی، نوع تغذیه و از همه مهمتر دگرگونی آداب و رسوم، ارزش‌ها، آرمان‌ها و باورها مانند فردگرایی، لذت‌گرایی و درنهایت، سکولاریزه شدن تمام ابعاد زندگی، محصول تمسک به فرهنگ غرب است.</p>
<p>میرمحمد رضایی و ساروخانی (۱۳۹۷). نقش جهانی شدن در تغییرات دو دهه اخیر خانواده ایرانی</p>	<p>تبیین رابطه جهانی شدن و تحولات خانواده در شهر زنجان و شناخت ابعاد و الگوهای تحولات در رویارویی با جهانی شدن</p>	<p>خانواده‌های شهر زنجان تحت تأثیر جهانی شدن، پیامدهای مثبت و منفی را تجربه کرده‌اند.</p>
<p>طننازی، صبوری و خسروشاهی و تریتی (۱۳۹۱). تأثیر جهانی شدن فرهنگ بر ارزش‌های خانواده</p>	<p>تبیین تأثیر جهانی شدن فرهنگ بر ارزش‌های خانواده</p>	<p>روش پیمایش و تکنیک پرسش‌نامه انجام شده است. پرسش‌نامه‌ها با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی بین ۳۰۰ نفر از افراد مناطق یک و بیست تهران به نسبت توزیع شده است. آزمون آلفا کرونباخ نشان می‌دهد که شاخص‌های اصلی این تحقیق، ضرایب روایی بالایی دارند. تکنیک‌های آماري مورد استفاده، آماره‌های شاخص تمرکز و تشتت، همبستگی دو متغیره و معادله رگرسیونی بوده است.</p> <p>نتایج حاصل از این بررسی نشان می‌دهد که ۲۵٪ از خانواده‌های تهرانی، ارزش‌های خانواده مدرن، ۳۲٪ حالت بینابین (سنتی و مدرن) و ۴۲٪ ارزش‌های خانواده سنتی را حفظ کرده‌اند. همچنین معادله رگرسیونی نشان می‌دهد که ارزش‌های خانواده به ترتیب متأثر از ارزش‌های جنسیتی، گروه مرجع، ارزش‌های مذهبی، قوم‌گرایی و فردگرایی است. ۷۵٪ ضریب تعیین چندگانه از کل تغییرات متغیر وابسته (ارزش‌های خانواده) توسط ترکیبی خطی از متغیرهای مستقل، تبیین شده است و ۲۵٪ آن بلا توضیح مانده است.</p>

<p>کناری (۱۳۹۶). بررسی رابطه جهانی شدن فرهنگ با نگرش نسبت به ساختار توزیع قدرت در خانواده (مورد مطالعه: زوجین شهر دوگنبدان)</p>	<p>بررسی رابطه جهانی شدن فرهنگ با نگرش نسبت به چگونگی توزیع قدرت در خانواده در شهر دوگنبدان</p>	<p>روش پیمایشی، حجم نمونه ۳۸۰ نفر از زوجین شهر دوگنبدان، روش نمونه‌گیری خوشه، ابزار گردآوری اطلاعات: پرسش‌نامه، روش تجزیه تحلیل رگرسیون چندمتغیره</p>	<p>با توجه به تأثیر جهان شدن فرهنگ بر ابعاد مختلف ساختار توزیع قدرت در خانواده می‌توان گفت که همه ابعاد ساختار قدرت به یکسان تحت تأثیر متغیرهای مستقل قرار ندارند. براساس نتایج آزمون‌ها با افزایش میزان استفاده از اینترنت و ماهواره و دید و بازدید جغرافیایی، ساختار قدرت در خانواده به سمت تصمیم‌گیری مشورتی تمایل پیدا می‌کند و بالعکس. با افزایش میزان جهت‌گیری ارزشی تقدیرگرایانه، نوع تصمیم‌گیری در خانواده به سمت اقتدارگرایانه تمایل دارد.</p>
<p>نورمحمدی (۱۳۹۴). ارزش فرزندان و جهانی شدن: مطالعه‌ای نسلی در شهر رشت</p>	<p>توصیف و تبیین رابطه شاخص‌های مختلف جهانی شدن در دوران کنونی با ارزش فرزندان در خانواده‌ها و نسل‌ها باتوجه به گسترش پدیده ارتباطات و اطلاعات</p>	<p>روش پیمایشی با استفاده از پرسش‌نامه است. حجم نمونه: ۴۰۰ نفر، روش نمونه‌گیری خوشه‌ای، روش تجزیه و تحلیل: تحلیل مسیر</p>	<p>بین جهانی شدن و ارزش فرزندان از یک سو و بین نسل‌های مختلف و میزان استفاده از رسانه‌های اجتماعی از سوی دیگر رابطه مثبت (مستقیم) وجود دارد. با تحلیل مسیر مشخص شد که از میان متغیرها و شاخص‌های مختلف جهانی شدن از جمله میزان استفاده از اینترنت، ماهواره، شبکه‌های اجتماعی و همچنین سایر متغیرهای مستقل مانند تحصیلات، جنسیت، پایگاه اقتصادی-اجتماعی، وضعیت تأهل، تعداد فرزند، منطقه مسکونی که برمبنای مدل نظری، تأثیر مستقیم بر متغیر ارزش فرزندان دارد تنها دو متغیر وضعیت تأهل و منطقه مسکونی تأثیر معناداری بر متغیر ارزش فرزندان ندارد. همچنین بی‌فرزندی و تک‌فرزندی در میان جمعیت نمونه، فراوانی بالایی داشته‌اند به‌گونه‌ای که بیش از یک چهارم خانواده‌های صاحب فرزند یعنی، ۸ / ۲۶٪ تک‌فرزند هستند.</p>
<p>قلیح، معدنی، ساروخانی و فاضلی (۱۳۹۱). جهانی شدن فرهنگی و تأثیرات آن بر ارزش‌های زناشویی و روابط خانوادگی</p>	<p>بررسی تأثیر جهانی شدن فرهنگی (صرف ماهواره و اینترنت با مقاصد گوناگون) بر ارزش‌های زناشویی و روابط خانوادگی در شهر تهران</p>	<p>روش تحقیق: توصیفی همبستگی از نوع میدانی (پیمایشی)، نمونه پژوهش: ۴۵۸ نفر، روش نمونه‌گیری: خوشه‌ای چندمرحله‌ای، ابزار گردآوری داده‌ها: پرسش‌نامه محقق ساخته، روش تجزیه و تحلیل: آزمون رگرسیون چندگانه</p>	<p>بررسی اثر متغیرهای مستقل (سرمایه فرهنگی فردی، میزان استفاده از محصولات فرهنگی جهانی) بر متغیر وابسته (تغییر نگرش نسبت به ارزش‌های زندگی زناشویی و خانوادگی) نشان می‌دهد که مدل رگرسیون توانسته است تغییرات متغیر وابسته را توضیح دهد. ضریب تعیین تعدیل شده مدل برابر ۳۰ / ۰ است که نشان می‌دهد ۳۰٪ از تغییرات متغیر وابسته، قابل استناد به تغییرات متغیرهای مستقل است و بقیه تغییرات متغیر وابسته، از تغییرات ناشی از سایر عوامل است. ضریب رگرسیون چندگانه نیز برابر ۵۵۹ / ۰ است که نشان می‌دهد که شدت رابطه متغیرهای مستقل با متغیر وابسته برابر ۵۵۹ / ۰ است. در مجموع می‌توان از این پژوهش به این نکته رسید که تأثیر رسانه‌ها در جهت شدت بخشی و تسریع روند تغییر و دگرگونی ارزش‌های زناشویی و روابط خانوادگی است و نه تحول بدون واسطه.</p>

عنايت و مردانی (۱۳۹۱). جهانی شدن و بحران مادری	تأثیر جهانی شدن بر نقش مادری و به بحران کشیدن آن	روش اسنادی و پرسش نامه محقق کرده است	جهانی شدن، برخی افکار و باورها را در حوزه جنسیت و نقش های جنسیت، اساس خانواده و موقعیت مادری دچار معضلات جدی کرده است و آن را به مرز بحران رسانده است.
اشرفی، قیومی و عامری شهرابی (۱۳۹۸). بررسی تأثیر جهانی شدن فرهنگی در ایجاد تغییرات ساختاری و کارکردی نهاد خانواده (مطالعه موردی: زنان شاغل در شهرداری منطقه ۷ تهران)	بررسی تأثیر جهانی شدن فرهنگی در ایجاد تغییرات ساختاری و کارکردی نهاد خانواده در میان زنان شاغل در منطقه ۷ شهرداری تهران است.	روش: توصیفی و از نوع همبستگی. نمونه پژوهش: ۳۳۵ نفر. ابزار پژوهش: پرسش نامه محقق ساخته	جهانی شدن فرهنگی در ایجاد تغییرات ساختاری و کارکردی نهاد خانواده و کمترین مقدار فراوانی مربوط به تغییرات در اشتغال زنان است.
جراحی (۱۳۹۴). جهانی شدن فرهنگ و چالش های فراروی خانواده و زنان در ایران	تبیین رابطه جهانی شدن فرهنگ و چالش های فراروی خانواده و زنان در ایران	روش توصیفی - تحلیلی	جهانی شدن با ایجاد برخی فرصت ها، آسیب هایی را فراروی خانواده و زنان قرار داده است مانند تنزل جایگاه زنان، سست شدن روابط خانوادگی، کم رنگ شدن صمیمیت، ایجاد بحران هویت، اعتیاد مجازی، تعارض ارزش ها، سوء استفاده جنسی آزار مجازی و انزوای اجتماعی.
حیدری (۱۳۹۸). مطالعه جامعه شناختی تأثیر جهانی شدن بر کارکردهای خانواده	تبیین جامعه شناختی تأثیر جهانی شدن بر کارکردهای خانواده	روش پیمایش: نمونه پژوهش ۳۸۲ نفر. روش نمونه گیری: خوشه ای چند مرحله ای تصادفی	نتایج نشان می دهد که جهانی شدن با شدت های مختلف بر کارکردهای پنج گانه خانواده یعنی، کارکرد اقتصادی، عاطفی و روانی، زیستی و تولیدمثل، تربیتی و تأمین نیاز جنسی تأثیر داشته است. در این میان بیشترین تأثیر را کارکرد زیستی و تولیدمثل و کمترین تأثیر را کارکرد اقتصادی و اجتماعی تجربه کرده است.

۴. یافته های پژوهش

جدول ۵ نشان می دهد که پدیده جهانی شدن، پیامدهای مثبت و منفی برای خانواده ها به همراه دارد. (میرمحمد رضایی و ساروخانی، ۱۳۹۷؛ مظاهری و آقاجانی، ۱۳۹۳) شاخص های مختلف جهانی شدن مانند میزان استفاده از اینترنت، ماهواره، شبکه های اجتماعی و همچنین سایر متغیرها مانند تحصیلات، جنسیت، پایگاه اقتصادی - اجتماعی، فرآیند تحولاتی را در خانواده ها رقم می زند، اما در مواجهه با آن در هر جامعه ای براساس پیشینه های تاریخی، اجتماعی، شرایط اقتصادی و ارزش های فرهنگی، مذهبی و قومی، متفاوت از سایر جوامع است (میرمحمد رضایی و ساروخانی، ۱۳۹۷؛ طنزازی، ۱۳۹۱؛ نورمحمدی، ۱۳۹۴). نتایج پژوهش ها بیانگر آن است

که جهانی شدن با شدت‌های مختلف بر کارکردهای خانواده یعنی، کارکرد اقتصادی، عاطفی و روانی، زیستی و تولیدمثل، تربیتی و تأمین نیاز جنسی تأثیر دارد. در این بین بیشترین تأثیر را کارکرد زیستی و تولیدمثل و کمترین تأثیر را کارکرد اقتصادی و اجتماعی تجربه کرده است (حیدری، ۱۳۹۸). همچنین چالش‌هایی مانند منزلزل کردن خانواده، سست شدن روابط عاطفی و صمیمی، تنزل ارزش و مقام والای زن به‌گونه‌ای که او را به یک کالای تبلیغاتی و خوش‌گذرانی تبدیل کرده است، بی‌خویشتن‌شدگی مخاطبان، اختلال تفکر در بین مخاطبان (کاووسی، صبوری و خسروشاهی، ۱۳۹۱)، تهدید هویت مادرانه (عنایت و مردانی، ۱۳۹۱)، ارزش‌های زندگی زناشویی (طنازی، ۱۳۹۱) و فرزندپروری (نورمحمدی، ۱۳۹۴) و تغییرات جمعیتی (میرمحمد رضایی، ۰۰ و همکاران، ۱۳۹۶) را رقم زده است. همچنین تغییر الگوهای پوشش و جهان‌گیر شدن الگوهای غربی، نوع تغذیه و از همه مهمتر دگرگونی آداب و رسوم، ارزش‌ها، آرمان‌ها و باورها مانند فردگرایی، لذت‌گرایی و سکولاریزه‌شدن تمام ابعاد زندگی را به دنبال داشته است (صفاآرا و صفدرزاده، ۱۳۹۶). براساس دیدگاه اندیشمندان معاصر، نتیجه ابزارهای رسانه‌ای و اطلاعاتی همانا محصورکردن انسان و اندیشه اوست (کاووسی و صبوری خسروشاهی، ۱۳۹۱).

با توجه به یافته‌های تحقیقات مطالعه‌شده در فراتحلیل حاضر، جهانی‌شدن نه‌تنها کارکردهای خانواده بلکه اصل و تمامیت آن را با خطر روبه‌رو کرده است و می‌توان چالش‌ها را در سه مؤلفه ساختاری، فرهنگی و تربیتی خلاصه کرد که در ادامه هر یک از این ابعاد و مؤلفه‌های آن تشریح و تبیین می‌شود.

۴-۱. بعد ساختاری جهانی شدن

جهانی‌شدن پدیده‌ای چندبعدی است که هر یک از ابعاد آن می‌تواند بر خانواده تأثیرگذار باشد. یکی از عمده‌ترین تأثیرات جهانی‌شدن در نهاد خانواده، دگرگونی نقش‌های سنتی و ثابت و از پیش تعیین‌شده اعضای خانواده و تغییرات در ساختار خانواده است.

۴-۱-۱. الگوهای جدید زندگی مشترک

در کشورهای گوناگون، روند روبه‌رشد الگوهای جدیدی از زندگی مشترک بدون شکل‌گیری ازدواج رسمی در حال شکل‌گیری است. (زاهد زاهدانی و کاوه، ۱۳۹۶؛ میرمحمد رضایی و ساروخانی، ۱۳۹۷) در سوئد حدود ۲۸٪ خانواده‌ها با ازدواج رسمی در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند و در حدود ۵۵٪

زندگی مشترک بدون ازدواج است (گیدنز، ۲۰۰۳). این موارد حاکی از تغییرات در الگوهای سنتی ازدواج است. پیامد این دگرگونی، افزایش میزان تولد نوزادان در خارج از چارچوب ازدواج رسمی است. آمارها نشان می‌دهد که در ایسلند حدود ۶۳٪، در سوئد ۵۵٪، در نروژ ۴۸٪، در آلمان ۴۶٪ و در دانمارک ۴۴٪ فرزندان متولدشده در سال ۱۹۹۹ در خارج از چارچوب ازدواج رسمی متولد شده‌اند (تنهایی و شکرپیگی، ۱۳۸۷).

۴-۱-۲. افزایش سن ازدواج

تغییرات بنیادی ویژگی‌های جمعیت‌شناختی جوامع، دگرگونی‌های ساختاری عمیقی را بر نهاد خانواده تحمیل می‌کند. پیامدهای اقتصادی و فرهنگی جهانی‌سازی که به آنها اشاره شد بسترساز اشتغال زنان در خارج از خانه، تغییر ارزش‌های اجتماعی، ترویج فرهنگ فردگرایی و عدم انحصار تأمین نیازهای جنسی و عاطفی در چارچوب خانواده بوده است. (زاهد زاهدانی و کاوه، ۱۳۹۶؛ صف‌آرا و صفدرزاده، ۱۳۹۶) همچنین افزایش بحران‌های ناشی از ازدواج و دشواری روبه‌رشد هماهنگ‌سازی موضوعاتی مانند کار و وظایف فرد در خانواده، بالارفتن سن ازدواج را در پی داشته است (جراحی، ۱۳۹۵). یافته‌های آماری مبین افزایش سن ازدواج در کشورهای عضو اتحادیه اروپاست. میانگین سن ازدواج در کشورهای اسکاندیناوی (سوئد، دانمارک، نروژ و فنلاند) که در سال ۱۹۷۵ در حدود ۲۵ سال بود در سال ۲۰۰۰ به حدود ۲۸-۳۰ سال افزایش پیدا کرده است (جراحی، ۱۳۹۵).

۴-۱-۳. زندگی فرزندان جدا از والدین

زندگی فرزندان جدا از والدین نیز از جمله پدیده‌های جوامع در عصر جهانی‌شدن است. یافته‌های آماری نشان می‌دهد که بین سال‌های ۱۹۸۹ تا ۱۹۹۵ در آمریکا ۱۷٪ فرزندان در بدو تولد، ۲۱٪ در یک سالگی، ۲۸٪ در سه سالگی، ۴۱٪ در نه سالگی و ۵۰٪ در پانزده سالگی از والدین خود جدا می‌شوند. تمام این آمارها بیانگر ظهور الگوی جدید ازدواج، خانواده، بچه‌داری و نوع روابط جنسی است (زاهد زاهدانی و کاوه، ۱۳۹۶؛ حیدری، ۱۳۹۸) که به تعبیر اندیشمندانی مانند گیدنز در حال گسترش و جهانی‌شدن هستند (گیدنز، ۲۰۰۳).

۴-۱-۴. کاهش فرزندآوری

یکی از ویژگی‌هایی که در عصر جهانی شدن در نهاد خانواده پدیدار شده است کاهش فرزندآوری است. (میرمحمد رضایی، و همکاران، ۱۳۹۶) عوامل گوناگونی در فرآیند جهانی شدن بر این مسئله تأثیرگذار بوده است. با گسترش بازار آزاد در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه، فرزندآوری و داشتن فرزند یک هزینه اقتصادی بزرگ است. برای نمونه کاهش شدیدی در نرخ باروری در کشورهای اتحادیه اروپا مشاهده می‌شود که تداوم آن، این جوامع را از نظر جمعیتی با خطر روبه‌رو می‌کند. نرخ باروری در کشورهای اتحادیه اروپا بین سال‌های ۱۹۷۰ تا ۲۰۰۰ به حدود نصف کاهش یافته است. این تغییرات عظیم حاکی از دگرگونی‌های عمیقی در ساختار نهاد خانواده است که فقط تحت تأثیر عوامل اقتصادی قرار ندارد (گیدنز، ۲۰۰۳؛ شورای اروپا، ۲۰۰۱). از سوی دیگر تغییر در نقش‌های سنتی در خانواده و ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی و فردگرایی و اشتغال زنان در بیرون از خانه بسترساز کاهش تمایل به فرزندآوری در جوامع شده است (سینگر، ۲۰۱۷؛ عنایت و موحد، ۱۳۸۳).

۴-۱-۵. روند نزولی کیفیت روابط

جهانی شدن در ابعاد اقتصادی مبتنی بر بازار آزاد و گسترش بازارهای فراملیتی است و به تعبیر ترنر^۱ مستلزم وجود جامعه‌ای بدون خانواده و در نهایت بدون فرزند است که این خود نسبی شدن روابط خانوادگی و جنسی را می‌طلبد. خانواده یک نهاد اجتماعی است که در فرآیند جهانی شدن دچار تناقضات روزافزون می‌شود. از سویی ضرورت مشارکت اقتصادی زنان در خانواده و در سوی دیگر تمایلات مادربودن و بچه‌دار شدن قرار دارد که این دو در تعارض با یکدیگر قرار می‌گیرند. (عنایت و مردانی، ۱۳۹۱) از سوی دیگر صمیمیت و رابطه عاطفی تنگاتنگ با فرزندان در شرایط اشتغال والدین به راحتی ایجاد نمی‌شود. این کمبودها تنش‌هایی را در فضای خانواده ایجاد می‌کند که افزایش بیش از پیش کاهش کیفیت ارتباطی در خانواده، طلاق و خشونت‌های خانگی از جمله پیامدهای آن است (ترنر، ۱۳۸۱؛ ترنر و هولتون، ۲۰۱۶).

1. Singer, S.

2. Turner

۴-۱-۶. تضعیف انسجام و وحدت خانواده

فرآیند جهانی شدن با تغییر ارزش‌های حاکم بر جوامع، تغییر ساختار و نقش‌های زنان و مردان در خانواده (عنایت و مردانی، ۱۳۹۱)، اشتغال زنان در بیرون از خانه (اشرفی، و همکاران، ۱۳۹۸) به‌عنوان نیروی کار ارزان‌تر از مردان و کم‌رنگ شدن حضور زنان در خانواده، چالش‌هایی مانند تحمل فشار مسئولیت کارهای بیرون از منزل و رسیدگی به خانواده، دستمزد حداقل و کار طولانی و پرهزمت که با ساختار وجودی زن همسو نیست، فقدان حمایت‌های اجتماعی و عدم توجه به ملاحظاتمانند حمایت در دوران بارداری، برای زنان و خانواده ایجاد کرده است. گسترش ماهواره و شبکه‌های اجتماعی مجازی، خانواده‌های امروزی را در تأمین نیازهای اعضای خود نگران کرده است و باعث ایجاد احساس ناتوانی در حفظ مرزهای خانواده و انسجام آن در تمام خانواده‌ها در سراسر جهان البته به اندازه‌های متفاوت، شده است (جراحی، ۱۳۹۵).

۴-۲. بعد فرهنگی

رسانه‌های فراملی که از دیدگاه بسیاری از اندیشمندان، کارگزاران اصلی فرآیند جهانی شدن هستند عامل اصلی ارائه فرهنگ جهانی و نسبی‌گرایی فرهنگی هستند. فرهنگی که در آن ماده‌گرایی، مصرف‌گرایی، گسترش نمادهای مصرفی سرگرم‌کننده و عوام‌پسند، سکس و خشونت افراطی عرضه می‌شود. این مسئله به اعتقاد برخی نظریه‌پردازان ارزش‌ها، ثبات و همبستگی ارکان خانواده در شکل سنتی آن و مقوله ازدواج رسمی را در معرض تهدید جدی قرار داده است. این نظریه‌پردازان، آمار بالای طلاق در کشورهای پیشرفته غربی و آمار بالای فرزندان متولدشده در خارج از چارچوب ازدواج رسمی در این جوامع را شواهدی در تأیید مدعای خویش می‌دانند. (احمد، ۱۳۸۰)

۴-۲-۱. مصرف‌گرایی

اقتصادی شدن فرهنگ و امحای مرز و تمایز میان فرهنگ عالی و فرهنگ عامیانه در اثر جهانگیر شدن کالاهای فرهنگی و سبک زندگی مصرف‌گرایانه متناسب با نظام سرمایه‌داری که به جهت دهی اقتصاد کشورهای جهان سوم به سمت مصرف‌انبوه و تشویق و ترغیب مردم به مصرف بیش از نیازهای زیستی (صفا‌آرا و صفدرزاده، ۱۳۹۶) از سویی و تضعیف بخش تولید

و صنعت از سوی دیگر منجر می شود (لیون^۱، ۱۹۹۹)، خطر خارج شدن اقتصاد کشورهای جهان سوم از گردونه تولید و تبدیل را در پی دارد و این مسئله باعث تبدیل شدن این جوامع به جوامعی مصرف‌گرا و وابسته می شود؛ پیامدی که وابستگی ساختاری کشورهای جهان سوم به کشورهای صنعتی را به دنبال دارد و آنها را به بازیگرانی تابع و پیرو در عرصه بین‌المللی تبدیل می کند (جراهی، ۱۳۹۵) و نتیجه آن، تضعیف فرهنگ‌های اصیل انسانی و متعالی در افراد جامعه و خانواده و ایجاد عطش بیشتر برای دستیابی به ایده‌آل‌های مصرف‌گرایانه است که زوال فرهنگی خانواده‌ها را در پی دارد.

۴-۲-۲. فردگرایی

گسترش فناوری‌های نوین ارتباطی و رسانه‌های فراملی نقش مؤثری بر فرهنگ‌سازی در جوامع داشته است به گونه‌ای که برخی از اندیشمندان بر این باورند که این فناوری‌ها بر انسان حکومت می‌کنند و فرهنگ او را می‌سازند. (همایون مصباح، ۱۳۸۱) در نتیجه حضور پیرنگ ماهواره، اینترنت و... ارتباطات اجتماعی مختل می‌شود و فردگرایی و عزلت‌نشینی رواج می‌یابد. نیازهای بشر، کاذب می‌شود و انسان روزبه‌روز مصرف‌گراتر می‌شود. در نتیجه بنیان خانواده‌ها سست می‌شود و روابط عاطفی و صمیمی که در آنها حاکم بود کم‌رنگ‌تر می‌شوند و تعاملات اجتماعی در آنها به تدریج از بین می‌رود (جراهی، ۱۳۹۵).

۴-۲-۳. تضعیف فرهنگ بومی

فرایند جهانی شدن، عام‌شدگی، همگونی و یک‌دست شدن فرهنگ‌ها را در پی دارد که باعث تنوع‌زدایی فرهنگی و هویتی (گل محمدی، ۱۳۸۱) و محوشدن فرهنگ و سنت‌های بومی می‌شود. پیامد محوشدن فرهنگی، محوشدن هویت‌های بومی و ملی و تهدید موجودیت‌های فرهنگی متنوع و مختلف است. در چنین فرایندی جوامع جهان سومی با خطر تهدید هویت و موجودیت فرهنگی خود روبه‌رو هستند. از این رو، بحران هویتی که شکل می‌گیرد، می‌تواند باعث نابودی و حذف این جوامع شود (کاووسی، و همکاران، ۱۳۹۱؛ جراهی، ۱۳۹۵). تحولات فرهنگی، ارتباطات گسترده و رشد سریع فن‌آوری باعث تضعیف و تحقیر فرهنگ‌های بومی در عرصه‌های گوناگون و در خانواده شده است به گونه‌ای که ارزش‌های انسانی و اخلاقی

1. Lyon

بومی در مقابله با تبلیغ و ترویج فرهنگی رسانه‌های فراملی در جریان پیچیدگی‌های فرآیند جهانی شدن قدرت مواجه و مقابله را نداشته‌اند و تضعیف و تحلیل شده‌اند (هیچکوک، ۲۰۱۷).

۴-۲-۴. تنزل جایگاه انسانی زنان

تحولات اقتصادی و فرهنگی صورت‌گرفته در فرآیند جهانی شدن باعث استفاده ابزاری از زنان در جهت اهداف اقتصاد جهانی و ترویج فرهنگ مصرف‌گرایی شده است. در برنامه‌های ماهواره، زنان بدون در نظر گرفتن توانمندی‌ها، مقام و جایگاه واقعی توانمندی‌های ذهنی و فکریشان نشان داده می‌شوند و فقط از آنها و زیبایی‌های ظاهریشان در اموری مانند تبلیغات و انواع برنامه‌ها برای جلب مخاطب استفاده می‌شود. در واقع زنان به عنوان ابزاری در دست نظام سکولار و سرمایه‌داری در راستای اهداف منفعت‌طلبانه آنها قرار می‌گیرند که این خود صدمات جبران‌ناپذیری بر این کشور وارد کرده است و به دلیل سیستمی بودن کانون خانواده، نسل آینده را با بحران روبه‌رو خواهد کرد. (کاووسی و صبوری خسروشاهی، ۱۳۹۱؛ جراحی، ۱۳۹۵)

۴-۳. بعد تربیتی

خانواده کانون تربیت و محور انسان‌سازی در جامعه است. جهانی شدن با تأثیراتی که بر ابعاد اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی جوامع دارد خانواده را در ابعاد مختلف آن از جمله بعد تربیتی با چالش‌هایی مواجه کرده است.

۴-۳-۱. نسبیت‌گرایی در ارزش‌های انسانی و خانوادگی

یکی از آسیب‌های فرهنگی فرایند جهانی شدن ایجاد نسبیت‌گرایی در ارزش‌های حاکم بر خانواده است که پیامد آن ایجاد پدیده‌ای با عنوان بحران هویت در خانواده است. (کاووسی و صبوری خسروشاهی، ۱۳۹۱) در عین حال با تنوع یافتن عوامل جامعه‌پذیری و به وجود آمدن نوعی آزادی در شکل دادن به هویت در کنار فقدان مدیریت لازم در فرآیند هویت، جانشینی برای ارزش‌های خانوادگی تضعیف شده ارائه نشده است. در این میان عوامل جبری خارج از اختیار افراد مانند رسانه‌ها در فرآیند تکوین هویت، نقشی حیاتی ایفا می‌کنند و نوعی بی‌اختیاری جانشین سنت می‌شود. می‌توان گفت که جهانی شدن، چالش‌هایی را نیز در

زمینه هویت و ساختار روابط خانوادگی پیش‌روی جوامع قرار داده است (رابرتسون، ۱۳۸۰).

۴-۳-۲. گسترش نگرش و ارزش‌های مجازی

در فرآیند جهانی شدن، رشد و گسترش رسانه‌ها رابطه انسان با انسان جای خود را به انسان و اشیاء می‌دهد (سالاری فر، ۱۳۸۵) و حتی ارتباط متقابل افراد خانواده نیز از بین می‌رود. به این صورت که هرکس به اتاق خود می‌رود و برنامه مورد علاقه خود را دریافت می‌کند. از آنجاکه با استفاده از فن‌آوری‌های موجود افراد می‌توانند در زمان مختلف بیننده یک برنامه باشند حضور فیزیکی آنها برای دریافت برنامه در کنار یکدیگر نیز از بین می‌رود. فضای عاطفی خانواده کاهش می‌یابد و عادات خانواده تغییر می‌کند. برای مثال ساعات غذا خوردن با رسانه‌ها تطبیق می‌یابد و نوع غذا به دلیل استفاده هرچه بیشتر از رسانه‌ها تغییر می‌کند و ساده‌تر می‌شود (کاووسی و صبوری خسروشاهی، ۱۳۹۱؛ صف‌آرا و صفدرزاده، ۱۳۹۶). تفاوت بین آنچه از طریق رسانه‌ها دریافت می‌شود و آنچه در زندگی واقعی وجود دارد خانواده را دچار تضاد می‌کند و ارزش‌های خانواده مخدوش می‌شود و در نتیجه شخصیت‌های دوگانه شکل می‌گیرند (جراهی، ۱۳۹۵؛ قلیچ، ۱۳۹۱). از سوی دیگر اشتغال بیش از حد به فضای مجازی، دور شدن از زندگی واقعی و شکل‌گیری نگرش‌ها و ارزش‌های مجازی و انتظارات غیرواقع‌بینانه که در دنیای واقعی در دسترس نیستند را در پی دارد و این مسئله باعث ایجاد سرخوردگی و دلسردی در فضای زندگی واقعی و سست شدن روابط اعضای خانواده می‌شود (سالاری فر، ۱۳۸۵).

۴-۳-۳. آزادی جنسی، بی‌بندوباری

نسبیت‌گرایی در ارزش‌ها، گسترش شبکه‌های مجازی، فرهنگ تبلیغی توسط رسانه‌های فراملی و مصرف‌گرایی باعث ایجاد تنوع طلبی، هوس‌رانی و گسترش روابط نامشروع خارج از خانواده شده است. شوهر یا زن به فرمان احساسات خود با زن یا مرد دیگری ارتباط نزدیک برقرار می‌کند و رابطه خود با همسر قبلی را سست می‌کند. در این شرایط عواملی مانند زیبایی و یا ثروت طرف مقابل موجب گرایش به روابطی خارج از چهارچوب خانواده یا برقراری روابط پنهانی می‌شود. (زاهد زاهدانی و کاوه، ۱۳۹۶) این وضعیت موجب مخدوش شدن روابط زن و شوهر، سست شدن بنیاد خانواده و به خطر افتادن سرنوشت فرزندان می‌گردد

(زاهدی و حق‌شناس، ۱۳۹۱).

۴-۳-۴. اختلال در جامعه‌پذیری و فرایند تربیت فرزندان

جهانی‌سازی ریشه در مدرنیته دارد و از آنجا که سکولاریسم اصلی‌ترین مشخصه مدرنیته است و در جریان جهانی‌سازی سعی در انتقال آن شده است از سویی در عرصه فرهنگی-اجتماعی بر مبنای اصولی چون لیبرالیسم و اومانیزم که از اصول و عناصر قوام‌بخش سکولاریسم هستند تکثرگرایی و روحیه تساهل و تسامح رواج می‌یابد و در جامعه‌ای با این ویژگی‌ها، تولی و تبری، غیرت دینی، امر به معروف و نهی از منکر، شهادت‌طلبی و جهاد، ایثار و اهتمام به امور مسلمین و... از بین می‌رود. از سوی دیگر با تضعیف فرهنگ و هویت بومی، افراد از ریشه‌های اصلی خود جدا می‌شوند و این مسئله فرایند جامعه‌پذیری و هویت‌یابی فرزندان را مختل می‌کند (صف‌آرا و صفدرزاده، ۱۳۹۶). گسترش استفاده از ماهواره و فضای مجازی نه تنها فرصت تعاملات انسانی رودررو و مواجهه با شرایط واقعی زندگی را کاهش می‌دهد بلکه به واسطه آن، شعور اجتماعی و محتوای گفت‌وگوی عامیانه روبه ابتذال می‌رود، فرهنگ و هنر به نازل‌ترین حد خود تنزل می‌یابد (جراحی، ۱۳۹۵) و با ترویج فرهنگ سکولاریسم، مصرف‌گرایی، فردگرایی و نسبی‌سازی ارزش‌های اخلاقی روند تربیت و جامعه‌پذیرسازی فرزندان در خانواده را مختل می‌کند (نورمحمدی، ۱۳۹۴).

۴-۴. راهکارهای برون‌رفت از چالش‌های تحکیم خانواده در فرایند جهانی‌شدن

اسلام مبادی فکری و دیدگاه جامع و مستحکی دارد که اگر به زبان روز استخراج و تبیین شود، می‌تواند چراغی فروزان برای انسان معاصر باشد. اسلام منافاتی با موضوع جهانی‌شدن و جهانی‌سازی ندارد و آنچه امروزه از آن باعنوان فرایند جهانی‌شدن نام برده می‌شود با وجود نزدیکی و شباهت‌ها از جمله حذف مرزهای جغرافیایی و سیاسی با مفهوم جهانی‌شدن از دیدگاه اسلام مطابقت ندارد. اسلام مسئله جهانی‌شدن و تشکیل جامعه جهانی و حکومت جهانی را مطرح کرده است و از محدود نبودن آن به مکان یا زمان معین سخن گفته است و نگاه جهانی‌دین اسلام را حکایت و ترسیم کرده است. در سوره اعراف آیه ۱۵۸ آمده است: «قل یا ایها الناس انی رسول الله الیکم جمیعاً». آیه ۱۰۷ سوره اعراف می‌فرماید: «و ما ارسلناک الا رحمه للعالمین». ویژگی خاتمیت و جهانی‌بودن دین اسلام نشانگر توانمندی آن در پاسخ به چالش‌های پیش روی جوامع بشری در همه دوران‌هاست. از این رو، دین اسلام می‌تواند

پاسخ مناسبی برای مقابله با چالش‌های کنونی که نظام خانواده را در فرآیند جهانی شدن با خطراتی روبه‌رو کرده است، ارائه دهد.

نوشتار حاضر در بخش دوم در راستای کاهش آثار نامطلوب جهانی شدن بر تحکیم خانواده، راهکارهایی براساس دیدگاه اسلام پیشنهاد کرده است. مقصود از تحکیم خانواده فراگیری اصل اعتدال میان همگان، حاکمیت اخلاق و حفظ حقوق همه اعضاست. اگر هدف از برقراری زوجیت و تشکیل خانواده به تعبیر قرآن، سکونت و آرامش (ر.ک.، روم: ۲۱) اعضا باشد، لازم است که همه رفتارها و تعامل‌ها در راستای تحقق این هدف باشد. در این راستا گام دوم پژوهش پس از بررسی به شیوه فراتحلیل کیفی در زمینه چالش‌های فراروی تحکیم خانواده در فرآیند جهانی شدن با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی به راهکارهای برون‌رفت از این چالش‌ها مبنی بر رویکرد دینی اشاره می‌کند.

۴-۱-۴. تقویت باورهای دینی در خانواده

تقویت دین‌داری افراد از راهکارهای اصلی تحکیم خانواده است. انسان معاصر در فرآیند جهانی شدن دستخوش نوسات گسترده در نظام فکری، ارزش‌های فرهنگی، آشفتنگی‌های اقتصادی و بحران‌های هویتی شده است که این نوسانات، فرد و ساختار خانواده را دچار تزلزل و نابهنجاری می‌کند. در مقابل، ایمان و به‌دنبال آن زیست دین‌دارانه، چارچوب معناداری برای او فراهم می‌کند که حتی در فضای غبارآلود تضادها و تنش‌ها مانند چراغی فروزان مسیر حقیقی زندگی را برای او روشن می‌کند. ایمان مذهبی موجب معنابخشیدن به زندگی و ایجاد حس رضایت و امید به آینده در افراد و در نتیجه سازگاری آنها با ناملازمات زندگی می‌شود. افراد دین‌دار با آنکه از کوشش برای تأمین نیازهای مادی معقول و ایجاد یک خانواده مطلوب فروگذار نمی‌کنند در صورت برخورد با مشکلاتی مانند فقر و ناسازگاری‌های خانوادگی دچار یاس نمی‌شوند بلکه دل به وعده‌های الهی روشن می‌دارند (ر.ک.، طلاق: ۲-۳) و با حلاوت ایمان و یاد خدا تلخی‌های زندگی را به شیرینی مبدل می‌کنند (ر.ک.، بقره: ۲۱۶). از سوی دیگر توصیه دین به آراستگی زوجین به ویژگی‌های اخلاقی ارزشمندی مانند صداقت، وفاداری، احترام، مهربانی، دلسوزی، فروتنی، صبر، گذشت، نرم‌خویی، خیرخواهی و انصاف و مبرابردن آنها از خودخواهی، برترجویی، حسادت، بخل، طمع،

کینه‌توزی و دورویی موجب می‌شود بسیاری از بدرفتاری‌ها و اختلاف از ساحت خانواده رخت بر بندد (پسندیده، ۱۳۹۱؛ محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۷). تقویت دین‌داری به فرد مؤمن کمک می‌کند که با تقویت باورهای فرد و دریافت شناخت واقع‌بینانه از خود، از جهان هستی و خالق خود با یافتن معنای حقیقی زندگی و شکل‌گیری نظام ارزشی و اخلاقی و ساماندهی رفتارهای مطلوب در فرآیند جهانی‌شدن مضمحل نشود و با چنگ‌زدن به ریسمان الهی بتواند خود و خانواده‌اش را حفظ کند (هاشمی، ۱۳۸۵؛ جلیلی و ارجمندی، ۱۳۹۴).

۴-۲- آگاهی بخشی خانواده‌ها

استحکام روابط خانوادگی تا حدود بسیاری به برخورداری از آگاهی‌ها و مهارت‌های مرتبط با نقش‌های زناشویی و والدگری بستگی دارد که از جمله می‌توان به دانش‌ها و مهارت‌های جنسی، آشنایی با تفاوت‌های جنسیتی، آگاهی از نیازمندی‌های پدر و مادرشدن و داشتن درک صحیحی از استلزامات دوره‌های مختلف زندگی خانوادگی اشاره کرد. براین اساس، آموزش زناشویی و والدگری، خواه در شکل رسمی (برگزاری دوره‌ها و کلاس‌های آموزشی برای زوجین قبل و بعد از ازدواج) و خواه در شکل غیررسمی (جامعه‌پذیری به وسیله عواملی مانند خانواده، گروه همسالان، وسایل ارتباط جمعی و کانون‌های مذهبی) ضرورت می‌یابد. در متون دینی به‌طور گسترده به تبیین ضرورت‌ها، نقش‌ها و الزامات کانون خانواده اشاره شده است و توصیه‌هایی ارائه شده است که همه این موارد می‌توانند آگاهی خانواده را در این حوزه ارتقا دهند. برای نمونه امیرالمؤمنین علی علیه السلام در نامه‌ای به فرزند جوان خود، امام حسن علیه السلام، نکات اخلاقی- تربیتی نابی را تبیین و توصیه کرده است که می‌تواند الگوی مناسبی در زمینه فرآیند آگاهی بخشی از سوی پدر که یکی از ارکان مهم تشکیل دهنده خانواده است با فرزندان که میوه دل و گل خوشبوی خانواده هستند، قرار گیرد (نهج البلاغه، نامه ۳۱).

قرآن کریم و روایات ائمه معصومین علیهم السلام سرشار از مضامینی مانند محبت و ورزیدن، مدارای همسران با یکدیگر (ر.ک. حرانی، ۱۳۶۳)، خوش رفتاری (ر.ک. نساء: ۵) و خوش‌کلامی در خانواده (ر.ک. نساء: ۲۱)، رعایت حقوق یکدیگر (ر.ک. حرانی، ۱۳۶۳)، رسیدگی به کودکان (ر.ک. نهج البلاغه، حکمت ۳۹۹)، احترام به بزرگان (ر.ک. اسراء: ۲۳)، روحیه عفو و گذشت (ر.ک. فصلت: ۳۵) و صبر (ر.ک. بقره: ۴۵) است و مؤمنین به انگیزه اطاعت از حق و جلب رضای خدا سعی در کنترل رفتار

خود و صبوری در برابر ناملایمات زندگی دارند. شریعت تاکنون قوی ترین انگیزه در تحکیم روابط خانواده بوده است و تعالی معرفت دینی و مؤدب شدن به آداب الهی با پایداری خانواده نسبتی مستقیم دارد (جهانیان، ۱۳۸۹). تحقیقات نشان داده اند که آموزش های قبل از ازدواج برای جوانان در تمام جوامع اثر چشمگیری بر رفتارهای بهداشت باروری و جنسی آنها، کاهش جدایی و ایجاد زندگی شاداب و باثبات تر داشته است (موسوی، سهرابی واحدی،^۱ ۲۰۱۱). همچنین این آموزش ها در انتقال روشن پیام ها، حل موفقیت آمیز تعارضات (یلمازو کلکان، ۲۰۲۰) رشد احساساتی مانند انسان دوستی و رفتارهای خیرخواهانه و کاهش باورهای غیرمنطقی تأثیرگذار بوده است (محرابی هنرمند، حسین پور و مهدی زاده، ۲۰۱۰^۳).

۴-۳-۴. تأکید بر استمرار و حفظ خانواده طبیعی

در طول تاریخ تا عصر حاضر خانواده ها با عقد قراردادی بین زن و مرد تشکیل می شوند. در این خانواده ها زن پس از ازدواج یا تا دوره ای معین، قرارداد ازدواج فقط با یک مرد را داشت. ادیان الهی مانند اسلام، مسیحیت و یهود تنها این نوع خانواده را به رسمیت می شناسند. ازدواج موقت و چندزنی نیز صورتی از همین خانواده طبیعی است که به علت شرایط ویژه زنان و برخی ضرورت های فردی و اجتماعی در اسلام و برخی ادیان دیگر قانونی شمرده شده است. قرآن حصول پیوند عاطفی عمیق میان زن و مرد و آرامش آنها را حاصل چنین قراردادی اعلام می کند. (سالازی فر، ۱۳۸۵) بدین ترتیب هرگونه پیوند و قراردادی که در این چارچوب نباشد را نباید خانواده محسوب کرد. به عبارت دیگر براساس دیدگاه ادیان الهی، خانواده های همجنس گرا یا همزیستی آزادانه زن و مرد را نباید خانواده نامید. با توجه به گسترش انواع الگوی های زندگی مشترک بدون ازدواج و ارائه برخی از ظواهر جذاب آن در فرآیند جهانی شدن ضرورت ترویج و تبیین خانواده طبیعی با بیان کارکردهای مؤثر اجتماعی و آثار مفید روان شناختی آن و تشریح پیامدهای ناگوار گونه های نامناسب خانواده را توسط عالمان ادیان الهی دوچندان می کند (سیف، ۱۳۶۸).

1. Mousavi Zadeh, S. A., Sohrabi, F., & Ahadi, H.

2. Yilmaz, T., & Kalkan, M.

3. Mehrabi Honarmand, M., Hossein Pour, M., & Mehdizadeh, L.

۴-۴-۴. تحکیم روابط خویشاوندی

استمرار و تحکیم روابط خویشاوندی در حفظ و تقویت خانواده در فرآیند جهانی شدن بسیار مؤثر است. اکنون بسیاری از خانواده‌ها در بیشتر جوامع، خانواده هسته‌ای هستند. کم‌شدن رابطه بین خانواده هسته‌ای با سایر خویشاوندان به‌ویژه خانواده‌های اصلی زن و شوهر موجب شد که آنها در مشکلات مختلف زندگی خانوادگی از حمایت‌های ویژه عاطفی و مادی خویشاوندان محروم باشند. امیرالمؤمنین علیه السلام در زمینه ضرورت تحکیم روابط با خویشاوندان می‌فرماید:

هیچ‌کس از ارتباط با خویشاوندان و از دفاع آنها با دست و زبان‌شان بی‌نیاز نیست (اگرچه مال دار باشد). خویشاوندان، بزرگ‌ترین حمایت‌کنندگان در دنبال او هستند، هیچ‌کس چون خویشاوندان آدمی، پریشانی‌های او را مبدل به آسایش نمی‌کند. خویشاوندان آدمی مهربان‌ترین مردم در هنگام فرود آمدن حوادث سخت و ناگوار است. کسی که دست کرامت خود را از خویشاوندانش برمی‌دارد یک دست از آنان برداشته می‌شود و در مقابل دست‌های فراوانی از او برداشته خواهد شد. (نهج‌البلاغه، خطبه ۲۳)

در الگوی قرآنی برای حل اختلاف بین زوجین، حضور داورهایی از خانواده دو طرف پیشنهاد شده است (ر.ک.، نساء: ۳۵)؛ زیرا خویشاوندان با توجه به ارتباط خونی و عاطفی نزدیک و عمیق با خانواده هسته‌ای می‌توانند بهترین حمایت‌ها را در اختیار آنها بگذارند. حضور بزرگان در خانواده در تحکیم روابط همسران و رابطه آنها با فرزندان مؤثر است و در بسیاری از مواقع از سردی روابط و پراکندگی اعضا ممانعت می‌کند. از این رو، خانواده‌های گسترده در گذشته و حال از بسیاری آسیب‌های خانوادگی در امان و آمار طلاق در آنها بسیار پایین است.

۴-۴-۵. رعایت مرزهای رفتاری و عاطفی درون خانواده و بیرون آن

گسترش فضای مجازی در فرآیند جهانی شدن، بسیاری از مرزهای عاطفی و رفتاری امنیت‌بخش را درهم نوردیده است. این درحالی است که رعایت مرزهای رفتاری و عاطفی درون خانواده و بیرون آن، اصلی است که درمان‌گران خانواده برای سلامت و کارایی خانواده لازم شمرده‌اند. (سالاری‌فر، ۱۳۸۵) زن و شوهر در درون خانه باید از فضای فیزیکی و روانی مجزا از سایرین بهره‌مند باشند و در ساعت‌های معینی از شبانه‌روز جدا از سایرین، امکان تعامل عاطفی و روانی داشته باشند (ر.ک.، نور: ۵۸ و ۵۹). برای فرزندان به‌ویژه دختران

در دوره کودکی دوم تا جوانی باید فضای اختصاصی در نظر گرفته شود و سایرین بدون اجازه آنها وارد این فضا نشوند. متون اسلامی محدوده این فضاها را تعیین کرده است. بسیاری از انحرافات جنسی مانند همجنس بازی، تجاوز به کودکان و زنا با محارم که آثار روان شناختی ناخوشایندی دارد در اثر عدم رعایت چنین مرزهایی است. همچنین باید بین اعضای خانواده و سایرین مرزهایی باشد. هرگونه روابط جنسی و عاطفی ارضاکننده باید به همسر قانونی اختصاص یابد. حدود و شرایط نگاه کردن به سایرین و پوشش شرعی که در متون اسلامی تأکید شده است به همین مرزها اشاره دارد. مهمترین کارکرد این مرزها تحکیم روابط عاطفی بین اعضای خانواده به ویژه زن و شوهر است.

ایجاد رابطه عاطفی میان زن و مرد آنها را دلسوز و پشتیبان یکدیگر می‌کند. خداوند متعال انسان را به گونه‌ای آفریده است که با تأمین نیازها و مصالح یکدیگر به تدریج رابطه عاطفی میانشان ایجاد شود و رشد کند و نیرومندترین عامل دوام و رشد خانواده، محبت و عاطفه اعضا به یکدیگر است. (مصباح یزدی، ۱۳۸۰) بنابراین، بهترین عامل برای استحکام و بقای خانواده برانگیختن عواطف متقابل افراد خانواده نسبت به یکدیگر است. البته این‌گونه نیست که عواطف، ارزش مطلق دارد و هیچ حد و مرزی برای آن وجود ندارد بلکه ارزش این عواطف از مصلحت کلی خانواده برمی‌خیزد و ارزش خانواده نیز تابعی از ارزش‌ها و مصالح کلی جامعه است. بنابراین، عواطف تا زمانی که در تأمین این مصالح نقش مثبت داشته باشد ارزش مثبت دارد. عواطف و احساسات باید در مهار عقل قرار گیرند و به وسیله آن رهبری شوند. ارزش فعالیت‌های عاطفی تا زمانی است که عقل آن را امضا کند. افراط در بروز احساسات، سهل‌انگاری در انجام وظایف اجتماعی خانواده را به دنبال دارد. تفریط در عواطف خانوادگی نیز بی‌توجهی، نداشتن احساس مسئولیت و کمبود محبت اعضای خانواده به یکدیگر است که خانواده را متزلزل و استحکام آن را تهدید می‌کند. در فلسفه اخلاق اسلامی، عاطفه به طور مطلق محور ارزش‌های اخلاقی نیست بلکه یکی از انگیزه‌هایی است که ارزش آن با عقل تعیین می‌شود. مصالح و ارزش‌های بالاتر از آن نیز وجود دارد (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۸).

۴-۴-۶. معنابخشی الهی

جهانی‌سازی با امواج تبلیغاتی خود، فرهنگ سکولاریسم و مادی‌گرایی را در جوامع گسترش داده است. گسترش فرهنگ مادی‌گرا بر جهت‌گیری مادی‌گرایانه در زندگی و اهداف و معنای زندگی در ابعاد گوناگون آن از جمله زندگی خانوادگی تأثیرگذار است و ناامیدی و کاهش رضایت از زندگی را به دنبال دارد. همچنین یکی از مشکلات مهم فرآیند جهانی‌شدن، بروز بحران هویت در افراد و خانواده‌هاست. گم‌کردن جهت و معنای زندگی، افراد را دچار آشفتگی می‌کند و در مشکلات زندگی فردی و خانوادگی آنها را به استیصال می‌کشد. در رویکرد دینی نه تنها بی‌معنایی بلکه گزینش معنای اشتباه در زندگی نیز انسان را از رضایت و آرامش حقیقی دور می‌کند. معنای زندگی جهت‌دهنده، سلوک همسران و چگونگی تعامل آنها با یکدیگر است. مادی‌گرایی و دنیاطلبی نمی‌تواند ویژگی‌هایی مانند گذشت، ایثار، قناعت، بردباری در سختی‌ها و... را پشتیبانی کند. (پسندیده، ۱۳۹۱) باور و پایبندی به این امور، زندگی را از فضای مادی و دنیوی بیرون می‌آورد و به آن جهت اخروی و معنوی می‌دهد؛ ترویج چنین معنویتی در اعضای خانواده به‌ویژه والدین می‌تواند خانواده‌ها را از بسیاری بحران‌ها نجات دهد (سالاری‌فر، ۱۳۸۵). پیوند والدین با مسائل معنوی در هویت‌یابی و رفتار فرزندان نیز نقش دارد (نگارش، ۱۳۸۰). در رویکرد دینی زندگی سالم و گوارا در معنای الهی امکان‌پذیر است؛ کسی که معنای الهی برای زندگی دارد هم جهت‌گیری مناسبی خواهد داشت که فضائل اخلاقی را ضمانت می‌کند و هم منبع مهم و پایان‌ناپذیری برای تعامل مثبت با همسر دارد که نتیجه آن، تحکیم خانواده است. چنین افرادی در هر عصر و زمانی در هیاهوی تبلیغات ظاهر فریب، مسیر اصیل و صراط مستقیم حیات طیبه را گم نمی‌کنند؛ برخلاف رویکرد مادی‌گرایی که پیامد آن مصرف‌گرایی، فردگرایی، بی‌بندوباری و سست شدن پایه ارزش‌های اخلاقی و انسانی است.

۴-۴-۷. مدیریت استفاده از رسانه‌ها در خانواده

پیشرفت‌های شگرف در زمینه فناوری اطلاعات، روابط انسان‌ها را بیش از پیش تحت تأثیر ابزارهای رسانه‌ای و ارتباطی مانند اینترنت و شبکه‌های رادیویی و تلویزیونی قرار داده است و پیامدهایی مانند کاهش ارتباطات واقعی، نسبیت‌گرایی در ارزش‌های اخلاقی و دینی،

کاهش واقعیت‌گرایی و گسترش نگرش و ارزش‌های مجازی و از بین رفتن یا مبهم شدن جهت زندگی را به دنبال داشته است. (سالزی، فر، ۱۳۸۵) هرچند پیامدهای فوق به تمام روابط اجتماعی بین افراد مربوط می‌شود و اعضای خانواده نیز از دیگران جدا نیستند، اما انسجام خانواده در گرو تعامل‌های عینی، واقعی و بدنی عمیق و گسترده و در عین حال منحصر به افرادی خاص است و تعامل‌های مجازی بیشترین آسیب را به چنین روابطی وارد می‌کند. کنترل استفاده از رسانه‌ها در خانواده، تنها راه حفظ انسجام خانواده و جلوگیری از فروپاشی آن به سبب ارتباطات مجازی است. از آنجا که شیوه کنترل از بالا به آسانی خنثی می‌شود، بهترین راه تربیت خانواده ترویج فرهنگ استفاده مناسب و معقول از رسانه‌هاست. استفاده از رسانه‌ها در بعد کمی و کیفی باید تعدیل و مهار شود؛ برنامه‌ریزی زمانی معینی برای استفاده اعضای خانواده از رسانه باید با توافق اعضای آن تدوین شود. از لحاظ کیفی نیز لازم است براساس ارزش‌های دینی، اخلاقی و بومی، ملاک‌ها و مرزهایی برای استفاده از برنامه‌ها تعیین شود و متناسب با مراحل تحول، برنامه‌هایی در اختیار فرد قرار گیرد. در سنین نوجوانی و جوانی که افراد به درک عقلانی و انتزاعی می‌رسند تبیین و توجیه ملاک‌های مطلوب و نامطلوب بودن برنامه‌ها برای آنها ضروری است.

۴-۸. تقویت ارزش‌های بومی و دینی خانواده

جهان‌گستری هرگز نمی‌تواند ارزش‌های اصیل، ثابت و عمیق انسانی و اخلاقی که مزین به شرف انسانیت است را نابود کند. (دالمایرو دمنچنک، ۲۰۱۷) جهانی شدن شاید بتواند در دیدگاه‌های ارزشی برخی انسان‌ها مؤثر باشد، اما نمی‌تواند در اصل انسانیت شک و تردید ایجاد کند که در واقع اساس و شالوده تمدن‌ها بر آنها شکل گرفته است (سینگر، ۲۰۱۷). یکی از اساسی‌ترین پیام‌های ادیان توجه به ارزش‌های ثابت و عمیق انسانی است که در هیچ دوره‌ای زوال نمی‌پذیرد و در هیچ اجتماعی محو نمی‌شود. هم در جوامع بدوی، هم در جوامع پیشامدرن و سنتی و هم در جوامع امروزی و پسامدرن این اصول وجود دارند و در ژرفای وجدان هر انسانی هستند هرچند که سطح آنها کم و زیاد می‌شود و حتی تبلیغات گسترده رسانه‌ای شدید برخی از آن مسلمات انسانی را نیز تغییر می‌دهد، اما پوشش

فراگیر اطلاعاتی نمی‌تواند وجدان جمعی انسان‌ها را متحول کند. این مورد به این دلیل است که انسان همواره اصولی چون آزادی، برابری، عدالت، شرافت، آزادمردی، مردانگی، عدالت اجتماعی، بدبودن ظلم، تساوی حقوق و تکالیف، راست‌گویی و بسیاری موارد دیگر را باور داشته است و آن مفاهیم، ویژه دین یا مختص به مکان و زمان خاصی نبوده‌اند. این اصول و ارزش‌های عمیق انسانی - اخلاقی که روح ادیان را شکل می‌دهند در دوره یکپارچگی جهانی نیز تداوم خواهند یافت و تغییر، تحول، مسخ و دگرگونی این اصول کار چندان ساده‌ای نیست. بنابراین، این مفاهیم به‌گونه‌ای خودکار و پویا می‌شوند و همچنان انتظارات انسانی را برآورده می‌کنند. در نتیجه در عصر جهانی شدن در برنامه‌های تربیت دینی باید به این اصول و ارزش‌های مشترک توجه کرد و آنها را در برنامه‌های تربیت دینی به‌عنوان روح ادیان قرار داد (سیدباقری، ۱۳۸۳).

۴-۴-۹. ارتقای مهارت‌های فرزندپروری در خانواده

جهانی‌شدن و گسترش شبکه‌های اطلاعاتی و تضارب‌آرا و اندیشه‌ها، پیچیدگی‌هایی در فرآیند فرزندپروری ایجاد کرده است و خانواده‌ها را دچار سردرگمی کرده است. رویکرد دینی، توصیه‌های گوناگونی در زمینه پرورش فرزندان در ابعاد گوناگون دینی، اجتماعی، اخلاقی و جسمانی دارد. با توجه به اینکه تربیت دینی مبتنی بر فطرت است و در مسیر شکوفایی آن است و تبدلی در فطرت انسانی راه ندارد برای تمام اعصار و قرون کارآمد است. در این راستا آگاهی بخشی و ارتقای مهارت‌های فرزندپروری در والدین می‌تواند در کاهش آسیب‌ها و پرورش انسان‌هایی متعالی یاری دهنده باشد. (سالاری فر، ۱۳۸۵) تحقیقات نیز نشان داده‌اند که توانمندی‌هایی که فرد در این آموزش‌ها کسب می‌کند او را قادر می‌کند که فرصت‌های زندگی را مغتنم شمارد و برای مقابله با خطرات احتمالی آماده شود (موسوی‌زاده، سهرابی و احدی، ۲۰۱۷).

۴-۴-۱۰. تقویت عفاف و خویش‌داری در جامعه

خویش‌داری، توانایی برجسته روحی به انسان می‌دهد تا وی در برابر هجوم هوی و هوس سرکش پایداری کند و در فراز و فرود زندگی به کمال برسد. انسانی که به اصول و ارزش‌ها اعتقاد دارد در واقع به سرچشمه همه مهربانی‌ها، لطافت‌ها، عاطفه‌ها، عشق‌ها، زیبایی‌ها و هنرمندی‌ها و ابداع‌ها ایمان دارد و چنین ایمانی مانند بنیان مرصوص است

(ر.ک... صف: ۴) که هیچ تندبادی از آزمندی، فزون خواهی و خشونت طلبی نمی تواند وی را آشفته کند. ایمان به خدا و زندگی پس از مرگ از مهمترین و قوی ترین عوامل پیشگیری از شهوات و هوس هاست و با ضعف ایمان، عفت و مقاومت در برابر شهوات کاهش می یابد. امام علی علیه السلام می فرماید: «خداوند سعادتمندان را به وسیله ایمان (از خطر گناه) حفظ کرد و ظالمان را به خاطر عصیان و نافرمانی ذلیل و خوار گرداند» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۹).

در فرآیند جهانی شدن و با ترویج سکولاریسم، نسبی گرایی ارزش های اخلاقی، ترویج فرهنگ مصرف گرایی و گسترش بی بندوباری، نهاد خانواده تنها با پاسداری از عفاف و پاکدامنی درخشش و بالندگی لازم را پیدا می کند؛ زیرا اگر در جامعه ای عفاف و پاکدامنی به صورت کامل رعایت شود و تمتعات جنسی به محیط خانواده محدود شود جوانان به ازدواج روی می آورند و خانواده های تشکیل شده نیز ثبات بیشتری می یابند، ولی با توجه به وجود محرک های بیرونی و امکان بهره برداری های جنسی در خارج از محیط خانواده در صورت عدم عفاف و خویشتن داری، جوانان زیر بار مسئولیت های ازدواج نمی روند و خانواده های تشکیل شده نیز متزلزل می شوند. بنابراین، رعایت عفاف در رفتار و گفتار، خانواده را سالم و آسیب ناپذیر نگه می دارد. از سوی دیگر با عفاف و خویشتن داری می توان از هرز رفتن استعدادها، توان ها و امکانات جلوگیری کرد و به بالندگی هنجارها و ارزش های یاری رساند (سالاری فر، ۱۳۸۵). عفاف موجب مصونیت زن و مرد از آشفته گی های ذهنی، بزه کاری، آوارگی و بیماری روحی و روانی می شود و از انحطاط اخلاقی جامعه و از هم پاشیدگی خانواده ها جلوگیری می کند (محمدی ری شهری، ۱۳۸۹).

۴-۴-۱۱. الگوی کارآمد اقتصادی

جهانی شدن با پیامدهای فرهنگی و اقتصادی مانند بیکاری، ترویج فرهنگ مصرف گرایی، فردگرایی و... بر اقتصاد خانواده نیز تأثیر می گذارد. مشکلات اقتصادی، ثبات خانواده را با خطر روبه رو می کند. در نگرش اسلامی الگوی مطلوب مدیریت اقتصادی خانواده در دو بخش درآمد و مصرف خلاصه می شود. در بخش درآمد، اسلام کار و کوشش برای تأمین مخارج خانواده همراه با قناعت را پیشنهاد می کند. در این الگو در عین تلاش برای کسب روزی از زیاده خواهی که عامل نارضایتی است، پرهیز می شود و در الگوی بخش مصرف، توسعه و رعایت خواست

خانواده همراه با تدبیر پیشنهاد شده است که در این بخش نیز به دوری از بخل، اسراف و تبذیر و میان‌رویی توصیه شده است. این الگو نه تنها تأمین اقتصادی مناسب خانواده را به دنبال دارد بلکه در تحکیم و سلامت خانواده در ابعاد دیگر نیز مؤثر است. (پسندیده، ۱۳۹۱) به این ترتیب با کاهش فشار اقتصادی، تعدیل انتظارات و دوری از زیاده‌خواهی، فرصت تعامل مثبت و وقت‌گذاری اعضای خانواده با یکدیگر بیشتر فراهم می‌شود و این مسئله زمینه صمیمیت، همدلی و تأمین نیازهای عاطفی و روانی خانواده را فراهم می‌کند.

۴-۴-۱۲. ارتقای عزت نفس فردی و ملی

در رویکرد دینی، افرادی که عزت نفس دارند ویژگی‌هایی مانند عفو و گذشت، وفای به عهد، تدبیر و دقت نظر، حیا، حسن خلق، سازگاری، عاقبت‌اندیشی، دین‌مداری، دوری از گناه و ترک شهوات نیز دارند. (سالاری، فر، ۱۳۸۵) هر یک از این ویژگی‌ها در تحکیم خانواده نقش مؤثری ایفا می‌کند، به ویژه با توجه به پیامدهای فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی ذکر شده که جهانی شدن به همراه دارد ویژگی‌هایی مانند عاقبت‌اندیشی، حیا، سازگاری، دین‌مداری، دوری از گناه و ترک شهوات برای فرد مصونیت بخشی را ایجاد می‌کند و نه تنها بهزیستی فردی بلکه بستری برای تحکیم و سلامت خانواده را فراهم می‌کند. همچنین جامعه مسلمانی که عزت نفس داشته باشد با بلندی همت به شیاطین درون و برون پشت پا می‌زند و ثبات، پایداری و تحمل سختی‌ها و ناملازمات در آنها افزایش می‌یابد (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۴). توصیه **قرآن** به مؤمنان این است که به خدا توکل کنند، تنها ولایت او را بپذیرند و از غیر خدا هراسی به خود راه ندهند (ر.ک.، آل عمران: ۱۲۲؛ مائده: ۲۳)؛ در نتیجه چنین جامعه‌ای در برابر جهانی شدن، منفعل عمل نمی‌کند.

اگرچه غرب بر تکنولوژی‌های ارتباطی سلطه دارد، اما رشد و گسترش این تکنولوژی‌ها به ویژه اینترنت و ماهواره فضایی را ایجاد کرده است که می‌توان به خوبی از این فضا استفاده کرد و پیام‌های والای دین اسلام را که با فطرت انسان‌ها هماهنگ است معرفی کرد و این پیام می‌تواند مورد پذیرش مخاطبین فعال رسانه‌ها که هنوز غبار غفلت بر سرشت پاک انسانی آنها نشسته است، قرار گیرد. امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «اگر زیبایی کلام ما را می‌دانستند از ما پیروی می‌کردند» (ابن بابویه، ۱۳۶۱). این امر مستلزم هشیاری و تیزبینی اندیشمندان جهان

اسلام است که بتوانند از این شرایط بهترین استفاده را ببرند، ارزش های انسانی و اسلامی را احیا کنند، تدابیر لازم را برای مواجهه با پیامدهای نامطلوب جهانی شدن با رجوع به میراث غنی اسلامی در سطح ملی و فراملی بررسی و ارائه کنند و این اصل را که اسلام موافق جهانی شدن با احیای فضایل اصیل انسانی و بهزیستی متعالی در پرتو نظام توحیدی است را متجلی سازند.

۵. بحث و نتیجه گیری

فرا تحلیل کیفی پژوهش های انجام شده در بازه زمانی ده ساله از سال ۱۳۸۸-۱۳۹۸ نشان می دهد که جهانی شدن یکی از جریان های مسلط عصر حاضر از مهمترین پدیده های فرهنگی معاصر است. این پدیده زمینه چالش های فراوانی را در عرصه فرهنگ و تمدن بشری فراهم کرده است و پیامدهایی را در حوزه فرهنگ، اقتصاد، اجتماع و سیاست در پی داشته است. فرایند جهانی شدن به مدد نیروهایی چون ارتباطات، شرکت های فراملی، سازمان ها و نهادهای بین المللی، هویت و مرزهای ملی را کم رنگ و بسیاری از پدیده های متأثر از آن را دستخوش تغییر و تحول کرده است و این تأثیرات به صورت متقابل صورت گرفته است. (سبحانی نژاد... و همکاران، ۱۳۸۹) خانواده یکی از نهادهای مهم جوامع است که بی تردید متأثر از توسعه و جهانی شدن، دچار تحولات جدی شده است. خانواده سه کارکرد اساسی دارد: ارضای نیازهای عاطفی و روانی مرد و زن، تداوم نسل انسانی، پرورش و اجتماعی کردن فرزندان (سالاری فر، ۱۳۸۵؛ حیدری، ۱۳۹۸). فرآیند جهانی شدن نه تنها کارکرد اصلی خانواده را با چالش هایی مواجه می کند و بیشترین تأثیر را در کارکرد زیستی تولیدمثل دارد (حیدری، ۱۳۹۸)، اصل و تمامیت آن را با خطرانی درگیر کرده است. جمع بندی یافته های پژوهش حاضر بیانگر آن است که در کنار پیامدهای مثبتی که جهانی شدن به همراه دارد به واسطه آن، چالش هایی پیش روی خانواده قرار گرفته است که می توان آنها را در سه حوزه ساختاری، فرهنگی و تربیتی تقسیم کرد. در حوزه ساختاری الگوهای جدید زندگی مشترک (زاهد زاهدانی و کاوه، ۱۳۹۶)، افزایش سن ازدواج، زندگی فرزندان جدا از والدین (میرمحمد رضایی و ساروخانی، ۱۳۹۷)، کاهش فرزندآوری (حیدری، ۱۳۹۸)، روند نزولی کیفیت روابط (عنایت و مردانی، ۱۳۹۱)، تضعیف انسجام و

وحدت خانواده (عنایت و مردانی، ۱۳۹۱؛ اشرفی، همکاران، ۱۳۹۸)؛ در بعد فرهنگی مصرف‌گرایی، فردگرایی، تضعیف فرهنگ بومی و تنزل جایگاه انسانی زنان (نورمحمدی، ۱۳۹۴؛ کاووسی، صبوری خسروشاهی، ۱۳۹۱؛ جراهی، ۱۳۹۵) و در بعد تربیتی، نسبی‌گرایی در ارزش‌های انسانی و خانوادگی (اشرفی، همکاران، ۱۳۹۸)، گسترش نگرش و ارزش‌های مجازی، آزادی جنسی، بی‌بندوباری (زاهد زاهدانی و کاوه، ۱۳۹۶) و اختلال در جامعه‌پذیری و فرایند تربیت فرزندان (نورمحمدی، ۱۳۹۴؛ طاهرخانی و طاهرخانی، ۱۳۹۳) از مهمترین چالش‌هایی هستند که ثبات و تحکیم خانواده را متزلزل کرده است.

در مقابل، نظام جامع معرفتی اسلام با توجه به مسائل و احکام فردی به مسائل اجتماعی خانواده و آنچه به تحکیم آن بینجامد توجه ویژه‌ای دارد و با هرآنچه موجب تزلزل پایه‌های خانواده شود، مبارزه می‌کند. این نظام به عنوان مکتبی انسان‌ساز خانواده را که واحد بنیادین جامعه و کانون تبلور ارزش‌ها، پایگاه رشد و بالندگی انسان هاست، مورد عنایت خاص خود قرار داده است. (سالاری فر، ۱۳۸۵) اسلام منافاتی با موضوع جهانی‌شدن و جهانی‌سازی ندارد و آنچه امروزه از آن با عنوان فرآیند جهانی‌شدن نام برده می‌شود با وجود نزدیکی و شباهت‌ها از جمله حذف مرزهای جغرافیایی و سیاسی با مفهوم جهانی‌شدن از دیدگاه اسلام مطابقت ندارد. اسلام مسئله جهانی‌شدن و تشکیل جامعه جهانی و حکومت جهانی را مطرح و نگاه جهانی دین اسلام را حکایت و ترسیم کرده است. ویژگی خاتمیت و جهانی بودن دین اسلام نشانگر توانمندی آن در پاسخ به چالش‌های پیش‌روی جوامع بشری در همه دوران هاست. از این رو، دین اسلام می‌تواند پاسخ مناسبی برای مقابله با چالش‌های کنونی که نظام خانواده را در فرآیند جهانی‌شدن با خطراتی روبه‌رو کرده است، ارائه دهد.

پژوهش حاضر با مراجعه به متون اسلامی راهکارهایی از جمله تقویت باورهای دینی در خانواده، آگاهی بخشی خانواده‌ها، تأکید بر استمرار و حفظ خانواده طبیعی، معنا بخشی الهی، تحکیم روابط خویشاوندی، رعایت مرزهای رفتاری و عاطفی درون خانواده و بیرون آن، مدیریت استفاده از رسانه‌ها در خانواده، الگوی اقتصادی کارآمد، تقویت ارزش‌های بومی و دینی خانواده، ارتقای مهارت‌های فرزندپروری در خانواده و تقویت عفاف و خویش‌داری در جامعه، ارتقای عزت نفس فردی و ملی را در راستای کاهش آثار نامطلوب جهانی‌شدن بر تحکیم خانواده پیشنهاد کرده است.

در مجموع می توان گفت که در خانواده متعالی با گسترش و تعمیق فرهنگ اصیل اسلامی با تحکیم مبانی اعتقادی خانواده و تواناسازی آن در ابعاد شناختی و اخلاقی به هدف هدایت خانواده در مسیر الهی، آگاهی بخشی جامعه نسبت به اهمیت و کارکردهای خانواده اعم از تأمین نیازهای عاطفی و روانی، تربیت و پرورش فرزندان، انتقال فرهنگ به آنها و توسعه نیروی انسانی، آگاهی زوجین نسبت به تأثیر روابط جنسی سالم در تقویت پیوندهای عاطفی و نشاط روحی و افزایش رضایت مندی از زندگی، افزایش آگاهی در زمینه احکام زناشویی، تنظیم خانواده، حقوق و تکالیف یکدیگر، همچنین اصلاح الگوی مشارکت و نقش، تلطیف روابط حقوقی با حسن خلق، توجه به جایگاه اجتماعی و فرهنگی زنان متناسب با نقش های خانوادگی و ارزش های متعالی زن، به تحکیم و تعالی محبوب ترین نهاد نزد خداوند با وجود تهدیدهای عصر معاصر همت گمارد.

این هدف مقدس در سایه تلاش، همبستگی و همسویی افراد جامعه، سازمان های آموزشی، فرهنگی و نهادهای سیاسی و مذهبی امکان پذیر می شود. این مسئله با سیاست گذاری های کلان، تدوین برنامه های جامع آموزشی و حضور مؤثر و فعال رسانه با همکاری اندیشمندان دینی در حوزه خانواده در راستای تبلیغ، تبیین و نشر معارف اسلامی در خانواده امکان پذیر خواهد شد. در این مورد پیشنهاد می شود که پژوهشکده هایی که با رویکرد دینی در حوزه خانواده و فرهنگ فعال هستند شاخص های نظری و اجرایی مرتبط با مباحث تحکیم خانواده، متناسب با الویت ها، ظرفیت ها و نیازهای روز جامعه را استخراج کنند و در اختیار دستگاه های اجرایی، آموزشی و نهادهای اجتماعی قرار دهند تا با الگویی منسجم، هماهنگ و همسو در مسیر تعالی خانواده که تعالی و بهزیستی جامعه است گامی مستحکم به یاری خداوند متعال بردارند.

فهرست منابع

- * قرآن کریم (۱۳۹۶). مترجم: انصاریان، حسین. قم: انتشارات هادی مجد.
- * نهج البلاغه (۱۳۷۹). جمع آوری: شریف الرضی، محمد بن حسین. مترجم: دشتی، محمد. قم: ایران.
۱. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۱). معانی الاخبار. قم: جامعه مدرسین دفتر تبلیغات اسلامی.
۲. اشرفی، زهرا، قیومی، عباسعلی، و عامری شهرابی، محسن (۱۳۹۸). بررسی تأثیر جهانی شدن فرهنگی در ایجاد تغییرات ساختاری و کارکردی نهاد خانواده (مطالعه موردی: زنان شاغل در شهرداری منطقه ۷ تهران). نشریه

۳. **بین‌المللی پژوهش ملل**، ۴۲، ۱۰۸-۱۲۳.
۴. پسندیده، عباس (۱۳۹۱). **رضایت زناشویی**. قم: دارالحدیث.
۵. تافلر، آلوی (۱۳۷۰). **موج سوم**. مترجم: خوارزمی، شهین دخت. تهران: نشر نو.
۶. تافلر، آلوی (۱۳۷۴). **شوک آینده**. مترجم: کامرانی، حشمت‌الله. تهران: نشر سیم‌رغ.
۷. ترنر، بریایان اس (۱۳۸۱). مترجم: بختیاری، محمدعزیز. **نشریه معرفت**، ۳۴، ۱۹-۲۵.
۸. تنهایی، حسین، و شکرپیگی، عالیه (۱۳۸۷). جهانی شدن، تجددگرایی و خانواده در ایران (گذار یا فروپاشی). **نشریه جامعه‌شناسی دانشگاه آزاد آشتیان**، ۱۰، ۳۴-۵۵.
۹. جراحی، اکرم (۱۳۹۴). جهانی شدن فرهنگ و چالش‌های فراروی خانواده و زنان در ایران. **نشریه چالش‌های جهان**، ۱، ۹۲-۱۲۲.
۱۰. جلیلی، عباس، و ارجمندی، مونس (۱۳۹۴). **بررسی نقش دین در هویت انسان**. کنگره بین‌المللی تفکر و پژوهش دینی، دوره ۲. <http://www.confir.ir/fa>.
۱۱. جمعی از نویسندگان (۱۳۸۸). **فلسفه اخلاق با تکیه بر مباحث تربیتی**. قم: نشر معارف.
۱۲. جهانیان، رمضان (۱۳۸۹). نظریه جهانی شدن و نقش آن در تعلیم و تربیت. **نشریه تخصصی علوم سیاسی**، ۱۳، ۲۴-۵.
۱۳. حرانی، حسن بن علی (۱۳۶۳). **تحف العقول**. قم: جامعه مدرسین.
۱۴. حرعاملی، محمدبن حسن (۱۴۱۶). **وسائل الشیعه التحصیل المسائل الشیعه**. قم: انتشارات مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث.
۱۵. حیدری، حسن (۱۳۹۸). مطالعه جامعه‌شناختی تأثیر جهانی شدن بر کارکردهای خانواده. **نشریه فرهنگی-تربیتی زنان و خانواده**، ۱۴(۷۴)، ۸۳-۱۰۳.
۱۶. خنفر، حسین، و مسلم، ناهید (۱۳۹۶). **روش‌های پژوهش کیفی**. تهران: نگاه دانش.
۱۷. رابرتسون، رونالد (۱۳۸۰). **جهانی‌شدن**. مترجم: پولادی، کمال. تهران: نشر ثالث.
۱۸. زاهد زاهدانی، سید سعید، و کاوه، مهدی (۱۳۹۶). آسیب‌شناسی تغییرات خانواده با تأکید بر نقش جهانی شدن. **نشریه علمی-تخصصی**، ۲، ۱۴۸-۱۷۶. www.Jcpa.ir.
۱۹. زاهدی، فاطمه، و حق‌شناس، سیدجعفر (۱۳۹۱). آسیب‌شناسی تهاجم فرهنگی بر کارکردهای خانواده. **نشریه اسلامی زنان و خانواده**، ۱۲، ۵۳-۹۲.
۲۰. سالاری فر، محمدرضا (۱۳۸۵). راه‌های تحکیم خانواده در فرآیند جهانی شدن. **نشریه حورا**، شماره ۱۹، مشاهده شده در وبسایت <http://ensani.ir>.
۲۱. سبحانی‌نژاد، مهدی، افشار، عبدالله، و رضایی زارچی، رضا (۱۳۸۹). آسیب‌شناسی تربیت دینی در عصر جهانی شدن و راهکارهای تعامل پویا با آن. **نشریه دانش‌ور رفتار**، ۴۲(۱۷)، ۲۷۱-۲۹۳.
۲۲. سید باقری، سید کاظم (۱۳۸۳). تجدید فضای اجتماعی؛ نقد و نظری در کتاب «نگاهی موشکافانه به جهانی شدن». **نشریه پایگاه حوزه**. مشاهده شده در پایگاه اطلاع‌رسانی علوم انسانی-اسلامی: <http://ensani.ir/fa/article/journal-number>
۲۳. سیف، علی‌اکبر (۱۳۶۸). روش‌های تغییر رفتار: روش‌های منفی کاستن رفتارهای نامطلوب. **نشریه رشد معلم**، ۴۶، ۲۶-۲۹.
۲۴. صف‌آرا، مریم، و صفدرزاده، سیده فائزه (۱۳۹۶). **جهانی‌شدن و اشاعه فرهنگ مصرفی غرب در سبک زندگی و تعلیم و تربیت در خانواده ایرانی**. کنفرانس بین‌المللی فرهنگ آسیب‌شناسی روانی و تربیت. انجمن روان‌شناسی ایران. دانشگاه الزهراء.
۲۵. طاهرخانی، صادق، و طاهرخانی، مرتضی (۱۳۹۳). **عوامل مؤثر بر تربیت بر اساس آموزه‌های قرآن با مقایسه دیدگاه‌های چند فیلسوف غربی**. همایش علمی-پژوهشی علوم تربیتی و روان‌شناسی؛ آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی ایران. تهران.
۲۶. طناری، ندا (۱۳۹۱). **تأثیر جهانی‌شدن فرهنگ بر ارزش‌های خانواده**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم اجتماعی. دانشگاه آزاد اسلامی. تهران غرب.
۲۷. عنایت، حلیمه، و مردانی، مرضیه (۱۳۹۱). جهانی شدن و بحران مادری. **نشریه تربیت تبلیغی**، ۱(۲)، ۱۱۴-۱۴۶.
۲۸. عنایت، حلیمه، و موحد، مجید (۱۳۸۳). زنان و تحولات ساختاری خانواده در عصر جهانی شدن. **نشریه زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)**، ۲(۲)، ۱۵۳-۱۶۶.
۲۹. قلیچ، مرتضی (۱۳۹۱). **جهانی‌شدن فرهنگی و تأثیرات آن بر ارزش‌های زناشویی و روابط خانوادگی**. پایان‌نامه

- کارشناسی ارشد علوم اجتماعی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
۲۹. کاووسی، اسماعیل، و صبوری خسروشاهی، حبیب (۱۳۹۱). *جهانی شدن و بررسی آسیب های اجتماعی ماهواره در خانواده ها*. همایش هجوم خاموش. جهاد دانشگاهی واحد استان لرستان.
۳۰. کرباسیان، قاسم (۱۳۹۷). *جهانی شدن*. قم: پژوهشکده باقرالعلوم.
۳۱. کناری، حکیمه (۱۳۹۶). *بررسی رابطه جهانی شدن فرهنگ با نگرش نسبت به ساختار توزیع قدرت در خانواده* (مورد مطالعه: زوجین شهر دوگنبدان). پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی. دانشگاه یاسوج.
۳۲. کیانی، ارزنگ (۱۳۸۱). *دین جهانی شدن و فرهنگ سیاسی در جهان سوم*. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۳۳. گل محمدی، احمد (۱۳۸۱). *جهانی شدن فرهنگ هویت*. تهران: نشرنی.
۳۴. گل محمدی، احمد (۱۳۸۱). نگاهی به مفهوم و نظریه های جهانی شدن. *نشریه مطالعات ملی*، ۱۱(۳)، ۸۵-۱۱۶.
۳۵. لیبیی، محمد مهدی (۱۳۹۳). *خانواده در قرن بیست و یکم: از نگاه جامعه شناسان ایرانی و غربی*. تهران: علم.
۳۶. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۷). *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*. قم: دارالحدیث.
۳۷. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۰). *اخلاق در قرآن*. قم: دارالفکر.
۳۸. مظاهری، معصومه، و آقاجانی معمار، عاطفه (۱۳۹۳). جهانی شدن و حقوق خانواده. *نشریه مطالعات راهبردی سیاست گذاری عمومی (مطالعات راهبردی جهانی شدن)*، ۵(۱۳)، ۶۵-۱۰۰.
۳۹. میرمحمدرضایی، سیده زهرا، ساروخانی، باقر، و سرایی، حسن (۱۳۹۵). مطالعه کیفی جهانی شدن و تغییرات خانواده در شهر زنجان. *نشریه مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، ۱۲(۸۳)، ۱۳-۴۳.
۴۰. میرمحمدرضایی، سیده زهرا، ساروخانی، باقر، و سرایی، حسن (۱۳۹۶). جهانی شدن و تحولات جمعیتی خانواده ایرانی. *نشریه زن و مطالعات خانواده*، ۹(۴۷۶)، ۱۱۹-۱۵۳.
۴۱. میرمحمدرضایی، سیده زهرا، و ساروخانی، باقر (۱۳۹۷). نقش جهانی شدن در تغییرات دو دهه اخیر خانواده ایرانی. *نشریه فرهنگی تربیتی زنان و خانواده*، ۱۳(۴۴)، ۱۳۱-۱۶۴.
۴۲. نگارش، حمید (۱۳۸۰). *هویت دینی و انقطاع فرهنگی*. تهران: ناشر نمایندگی ولی فقیه در سپاه.
۴۳. نورمحمدی، توحید (۱۳۹۴). *ارزش فرزندان و جهانی شدن: مطالعه ای نسلی در شهر رشت*. پایان نامه کارشناسی ارشد جامعه شناسی. دانشگاه گیلان.
۴۴. همایون مصباح، سیدحسین (۱۳۸۱). اثرگذاری تکنولوژی بر کارها ارزش ها و نیازهای انسانی. *نشریه حوزه*، ۱۰۹-۲۸۴-۱۷۵، (۱۹)۱۱۰.
۴۵. واترز، مالکوم (۱۳۷۹). *جهانی شدن*. مترجم: مردانی گیوی، اسماعیل، و مریدی، سیاوش. تهران: سازمان مدیریت صنعتی.

46. Chil, D. (2009). *Translator: Families in Today's World*. Tehran: Afkar.
47. Dallmayr, F., & Demenchonok, E. (2017). *A World Beyond Global Disorder: The Courage to Hope*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
48. Giddens, A. (2003). *Sociology*. Tehran: Ney.
49. Giddens, A. (2005). *The Consequences of Modernity*. Tehran: Ney.
50. Hitchcock, P. (2017). *Labor in Culture: Worker of the World(s)*. London: Palgrave Macmillan.
51. Mehrabi Honarmand, M., Hossein Pour, M., & Mehdizadeh, L. (2010). The Effectiveness of Life Skills to Enhance Marital Married Women 20- 40 Years. *Teaching and Learning Studies*, 2(1), 125- 139.
52. Mousavi Zadeh, S. A., Sohrabi F., & Ahadi, H. (2011). Comparative Effectiveness of Assertiveness and Problem- Solving Skills on Marital Satisfaction of Women Student at Allameh Tabatabai University. *Women's Studies*, 10(2), 85- 108.
53. Robertson, R. (2016). *Considerations on Global Studies*. London: Anthem Press.
54. Robertson, R., & Buhari- Gulmez, D. (2016). *Global Culture: Consciousness and Connectivity*. Farnham: Ashgate.
55. Singer, S. (2017). *One World Now: The Ethics of Globalization*. New Haven: Yale University Press.
56. Turner, B. (2002). *Orientalism, Postmodernism and Globalization*. . Tehran: Center

for Strategic Studies.

57. Turner, B. S., & Holton R. J. (2016). *The Routledge International Handbook of Globalization Studies*. New York: Routledge.
58. Vanden, H. E., Funke, P. N., & Prevošt, G. (2017). *The New Global Politics*. . New York: Routledge.
59. Yilmaz, T., & Kalkan, M. (2020). The Effects of a Premarital Relationship Enrichment Program on Relationship Satisfaction. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 10(3), 1911- 1920.

